

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Institutionen för socialt arbete

Samförstånd i teori och praktik

Socialekreterares upplevelser av
samförståndsplanering i missbruksärenden

Socionomprogrammet
C-uppsats, Vårterminen 2007
Författare: Susanne Andersson
Handledare: Jörgen Lundälv

Abstract

Titel Samförstånd i teori och praktik. Socialsekreterares upplevelser av samförståndsplanering i missbruksärenden

Författare Susanne Andersson

Nyckelord samförstånd, socialsekreterare, klienter, missbruk

I 5 kap 9 § SoL, som särskilt reglerar socialtjänstens arbete med missbrukare, står att nämnden *i samförstånd* med den enskilde klienten skall planera dennes hjälp och vård. Syftet med denna uppsats har därför varit att studera i vilken utsträckning socialsekreterare som handlägger missbruksärenden upplever att detta sker i deras praktiska arbete och hur de går tillväga för att åstadkomma ett samförstånd med klienten. Syftet har också varit att studera om dessa socialsekreterare upplever några hinder mot att planera i samförstånd med klienten och vad dessa hinder i så fall kan bestå i. Dessutom har syftet varit att relatera dessa tillvägagångs-sätt för och hinder mot en samförståndsplanering till vad som enligt Habermas teori om det kommunikativa handlandet skall betecknas som ett idealt tillstånd av samförstånd. Studien har utgått från följande tre frågeställningar: 1. I vilken utsträckning upplever socialsekreterare som handlägger missbruksärenden, att de planerar vården och hjälpen i samförstånd med klienterna? 2. Hur går socialsekreterarna tillväga för att en samförståndsplanering skall kunna åstadkommas? 3. Kan det, enligt socialsekreterarna, finnas svårigheter med att planera vården och hjälpen i samförstånd med klienterna? Vad kan dessa svårigheter i så fall bestå i?

Studien har bestått av kvalitativa intervjuer med fem socialsekreterare från fyra socialkontor i Göteborg. De huvudsakliga resultaten är att informanterna i de flesta fall upplever att det, förr eller senare, blir en planering i samförstånd i deras egna ärenden. Att på olika sätt ha en ständig dialog med klienterna förs fram som det mest centrala tillvägagångssättet för att åstadkomma en sådan planering. Informanterna upplever dock också en del hinder mot en planering i samförstånd, såsom budgetbegränsningar och krav på klienten från olika håll. Resultaten visar också att informanternas eget beteende i en del fall hindrar ett samförstånd, exempelvis genom att de styr samtalen eller kräver tolkningsföreträde framför klienten. Slutsatsen är att informanterna, relaterat till Habermas teori, uppvisar en tydlig strävan efter en planering i samförstånd med klienterna, men att det trots det finns en del hinder som står i vägen för ett komplett samförstånd.

Tack!

Det finns ett antal personer utan vars hjälp och engagemang denna uppsats inte skulle ha sett dagens ljus. Er vill jag gärna varmt tacka!

För det första, vill jag ge ett stort tack till de fem socialsekreterare som ställt upp och låtit sig intervjuas. Utan er hade det inte kunnat bli någon uppsats, och jag är innerligt glad för att ni ville dela med er av era tankar och upplevelser! Ett tack vill jag också rikta till de två socialsekreterare som var hjälpsamma nog att ställa upp på pilotintervjuer, och därigenom hjälpte mig att revidera mitt frågeformulär.

För det andra, ett stort tack till min handledare, Jörgen Lundälv, som bidragit med många goda råd och gett konstruktiv kritik på min framväxande uppsats. Genom att du under vägens gång växelvis ”pushat på” och lugnat mig, har du varit ett gott stöd på den ibland ganska ensliga resa det inneburit att vara ensamskrivare.

För det tredje, mina varmaste tack till familj och vänner som lyssnat på stundtals förvirrade tankar, bollat idéer och stöttat mig i mitt skrivande. Ni har varit ett stort stöd!

Ett tack vill jag också rikta till Kenneth Liljekvist, universitetslektor på Institutionen för Socialt arbete vid Göteborgs Universitet, som hjälpt mig att spåra upp rättsfall och förarbeten till socialtjänstlagen på nätet. Det har varit ett mycket värdefullt bidrag. Även universitetslektor Gustav Svensson vill jag tacka för att han tagit sig tid att bidra med tips om hur jag skulle spåra ett intressant rättsfall. Slutligen ett tack till universitetslektor Anita Kihlström för genomläsning och hjälpsamma kommentarer till mitt användande av Habermas teori.

Förkortningslista

SoL	Socialtjänstlagen
SoU	Riksdagens sociala utskott
RÅ ref	Regeringsrättens årsbok, referat
RÅ not	Regeringsrättens årsbok, notisfall
Prop	Regeringsproposition
SOSFS	Socialstyrelsens föfattningssamling

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
2. Syfte och frågeställningar	3
2.1. Avgränsningar	3
2.2. Ordförklaringar	3
3. Bakgrund	5
3.1 Vägledande principer och historik	5
3.2 Tolkningsperspektiv	6
3.3 Övriga rekommendationer	7
4. Metod	9
4.1 Vägvalen	9
4.1.1 Val av ansats	9
4.1.2 Val av metod	9
4.1.3 Val av undersökningsinstrument	10
4.2 Presentation av informanterna	11
4.3 Urvalsförfarande	11
4.4 Genomförande av intervjuerna	12
4.5 Etiska överväganden	12
4.6 Förförståelse	13
4.7 Val av analysmetod	14
4.8 Validitet och reliabilitet	15
4.9 Litteratursökning	16
5. Tidigare forskning	17
5.1 Etiska principer för mötet	17
5.2 Forskning om samförståndsaspekten	18
5.3 Sammanfattade reflektioner	19
6. Teoretiska perspektiv	21
6.1 Teorin om det kommunikativa handlandet	21
6.2 Ett maktperspektiv	23

7. Uppsatsens fortsatta disposition	24
8. Resultat	25
8.1 Tolkningar av samförstånd	25
8.2 Vikten av en samförståndsplanering	25
8.3 Den levande dialogen	26
8.4 Upplevelser av samförstånd	28
8.5 Hinder mot en samförståndsplanering	31
9. Analys	34
9.1 Upplevelser av samförståndsplanering	34
9.2 Framgångsfaktorer och hinder	35
10. Diskussion och vidare forskning	41
10.1 Diskussion	41
10.2 Vidare forskning	44
Litteraturlista	45

Bilaga 1: Intervjuguide

Bilaga 2: Introduktionsbrev

1. Inledning

Mötet mellan socialarbetare och klienter bör enligt min mening ständigt ligga i fokus i det sociala arbetet. Det är för klienterna det sociala arbetet utförs, och därför bör uppmärksamheten framför allt riktas mot hur detta möte kan ske på ett för klienterna värdigt sätt. Som åtskillig av den litteratur jag tagit del av under Socionomutbildningens gång belyst, befinner sig klienten i en mycket utsatt situation i hans eller hennes möte med den sociala myndigheten och dess representanter. Utsattheten består dels i den påfrestning och, inte sällan, upplevda förnedring det innebär att tvingas be om hjälp för att i någon mån förändra sin situation, dels i den maktobalans mellan klienten och hans ”hjälpare” som ständigt finns närvarande. För att mötet skall resultera i något gott, trots dessa omständigheter, ligger det på socialarbetaren att möjliggöra ett arbete där klienten i största möjliga mån bemöts som en jämlike. En viktig del i ett sådant arbete är i mina ögon att bjuda in klienten till att på allvar delta i diskussionerna kring hur hans hjälp skall utformas.

Vikten av att klienten bemöts på ett jämlikt sätt och bjuds in i arbetet poängteras också av Socialtjänstlagens portalparagraf (1 kap 1 § SoL), som anger socialtjänstens övergripande mål. Här anges att arbetet skall ske på ”demokratins och solidaritetens grund” (ibid.). Den demokratiska grunden innebär just att klienten skall ses som jämlik i mötet och att han skall ha lika stor möjlighet som socialsekreteraren att komma till tals i de diskussioner som förs. Solidaritetstanken handlar i sin tur om att klienten skall ses som en ”värdig och myndig” mottagare av den aktuella insatsen och att det är han som skall sätta dagordningen för hjälpen (Blennberger, 2000: 228).

Under min praktik på vuxenenheten på ett av Göteborgs socialkontor, våren 2006, fick jag själv för första gången följa, och prova på, hur mötet mellan klient och socialsekreterare kan gå tillväga. Till enheten kom i huvudsak klienter med ett alkohol- eller narkotikamissbruk och kontakten med socialsekreteraren syftade till att hjälpa dem bort från missbruket genom någon form av insats. Vilken eller vilka insatser som skulle bli aktuella för den enskilde klienten och hur dessa skulle komma att utformas var fokus för de planeringssamtal som fördes mellan klient och socialsekreterare. I samband med att jag själv i allt större utsträckning började delta i dessa samtal, som observatör eller praktiserande socialsekreterare, väcktes mina funderingar kring i vilken mån klienten genom samtalen verkligen bjöds in i arbetet och vilken talan han faktiskt hade i planeringen av sin egen hjälp.

Socialtjänstens arbete med just ”missbrukare” regleras, förutom av ovanstående portalparagraf, i 5 kap 9 § SoL. Här står angivet att planeringen av klientens vård och hjälp skall ske *i samförstånd* med honom eller henne. I linje med portalparagrafen indikerar denna formulering att lagstiftarna avsett ett arbete, där klienten skall vara delaktig i arbetet och ha ett visst inflytande över vilken insats som planeras för honom. Den markerar på så vis att arbetet inte kan få ske ”över huvudet” på klienten utan att hans egna åsikter om och synpunkter på den hjälp han skall få måste vägas in i besluten. Att en sådan formulering inkluderats i lagtexten anser jag är mycket viktigt ur ett klientperspektiv och om den följs i praktiken, möjliggör man i min mening ett för klienten ”värdigt” möte.

Intresset i föreliggande uppsats har därför varit att ta reda på om lagens formulering om ett planeringsarbete i samförstånd med klienten efterlevs i det praktiska arbetet. Detta har jag velat göra genom att studera i vilken utsträckning en planering i samförstånd sker, vad som görs för att samförståndet skall åstadkommas och om det finns några hinder för en planering i samförstånd. För att få en helt uttömmande bild av detta, skulle både klienter och socialsekreterares behöva ges sina respektive bilder av hur planeringsarbetet går tillväga. I denna uppsats har fokus dock varit att enbart undersöka socialsekreterares upplevelser. Den

begränsade tiden har givetvis varit en viktig orsak till denna begränsning; att få tag i och intervjua klienter med erfarenhet från denna typ av arbete, skulle vara betydligt mer tidskrävande och därför svårare att genomföra inom de ramar som funnits. En annan orsak har dock också varit att jag anser att det är viktigt att just socialsekreterarnas upplevelser synliggörs, eftersom det är dessa personer som måste möjliggöra att planeringen sker så som lagen föreskriver. De måste på allvar släppa in klienten i planeringsarbetet för att ett samförstånd kring planeringen skall kunna uppnås. Socialsekreterarnas bilder av i vilken mån en samförståndsplanering sker, hur man kan gå tillväga för att detta skall åstadkommas och, inte minst, vilka hinder som enligt dem eventuellt kan finnas mot att planeringen sker i samförstånd, utgör enligt min uppfattning därför ett viktigt underlag för diskussioner om huruvida socialtjänstens arbete med missbrukare verkligen utförs så som lagen avsett. De kan också väcka tankar om vad som eventuellt kan behöva förändras för att lagen skall tillgodoses.

2. Syfte och frågeställningar

Uppsatsens syfte är att studera i vilken utsträckning socialsekreterare som handlägger missbruksärenden, upplever att de planerar vården och hjälpen i samförstånd med sina klienter. I syftet ingår också att studera hur socialsekreterarna går tillväga för att åstadkomma en planering i samförstånd med klienterna, samt vilka eventuella hinder som enligt dem kan finnas mot en sådan planering. Möjligheterna att uppnå ett samförstånd mellan två parter diskuteras i Habermas teori om det kommunikativa handlandet. Syftet är därför också att relatera socialsekreterarnas tillvägagångssätt för och eventuellt upplevda hinder mot en samförståndsplanering till vad som enligt denna teori skall betecknas som ett idealt tillstånd av samförstånd. Ett bakomliggande syfte med uppsatsen är att dess resultat skall kunna bidra till en diskussion kring huruvida arbetet på socialkontorens vuxenenheter utformas i enlighet med lagens principer, och vad som eventuellt kan behöva förändras för att lagen skall tillgodoses.

Studien utgår från följande tre preciserade frågeställningar:

1. I vilken utsträckning upplever socialsekreterare som handlägger missbruksärenden, att de planerar vården och hjälpen i samförstånd med klienterna?
2. Hur går socialsekreterarna tillväga för att en samförståndsplanering skall kunna åstadkommas?
3. Kan det, enligt socialsekreterarna, finnas svårigheter med att planera vården och hjälpen i samförstånd med klienterna? Vad kan dessa svårigheter i så fall bestå i?

2.1 Avgränsningar

Studien begränsar sig till att omfatta socialsekreterare i Göteborgs stad, som i sitt arbete möter människor som söker hjälp för någon form av missbruk. Anledningen till att fokus är på just dessa socialsekreterare är att lagens formulering om ”i samförstånd med klienten” endast finns gällande klientgruppen ”missbrukare” (5 kap 9 § SoL). Därmed har det inte ansetts relevant att studera socialsekreterare som handlägger andra typer av ärenden. En avgränsning har också varit att man skall ha arbetat med att handlägga missbruksärenden i minst fem år för att kunna medverka. Anledningen till att denna gräns sattes, var att jag tror att man behöver ha några års erfarenhet för att ”hitta in” i sin yrkesroll och kunna reflektera kring denna typ av frågor.

2.2 Ordförklaringar

För att en vidare läsning skall underlättas, klargörs här innebörden av några för uppsatsen viktiga ord:

Med **missbruksärenden** menas ärenden som innefattar någon form av missbruk. Vilken slags missbruk det handlar om kan naturligtvis variera. I de ärenden som informanterna relaterar till i denna uppsats ligger dock tyngdpunkten på ett missbruk av alkohol eller narkotika.

Samförstånd är ett annat framträdande ord. Enligt Svenska Akademiens Ordbok (nätupplagan) är den huvudsakliga betydelsen av samförstånd att två eller fler parter, exempelvis personer, *förstår varandra* eller har en *överenskommelse* sinsemellan. Det kan också betyda att man har en *intressegemenskap*. Nationalencyklopedin (nätupplagan) översätter samförstånd med att en *uppnådd enighet i åsikter eller handlande* mellan parter som egentligen har olika intressen.

Viktigt för denna uppsats är också att försöka klargöra vad som kan ses som samförståndets fundament; det vill säga vad som måste till för att ett samförstånd skall kunna möjliggöras. Mina personliga reflektioner är att båda parter måste vara delaktiga i en diskussion för att den skall kunna leda till ett samförstånd. Båda parter måste också, enligt min uppfattning, vara beredda att lyssna på den andres åsikter och respektera dessa som lika mycket värda som sina egna. Som kommer att framgå av denna uppsats, finns flera uppfattningar om vad ett samförstånd egentligen är och vad det bygger på, vilka kommer att redovisas och diskuteras allteftersom de framträder. Av denna anledning har jag medvetet valt att inte här göra en mer specificerad definition. Ett viktigt motiv för detta har också varit att jag på förhand inte velat låsa mig till en viss definition; eftersom syftet varit att undersöka informanternas egna upplevelser av en planering i samförstånd, har jag istället velat vara öppen för deras egna tolkningar av vad ett samförstånd innebär.

3. Bakgrund

I detta kapitel studeras den formulering i socialtjänstlagen, som ligger till grund för uppsatsens syfte, nämligen att socialnämnden, i sitt arbete med missbrukare, i samförstånd med klienten skall planera dennes hjälp och vård. Härmed tjänar kapitlet som en bakgrund till den fortsatta läsningen. Kapitlets första del redogör för lagparagrafens uppkomst och försöker, genom en studie av lagens förarbeten, klargöra vad lagstiftarna avsett med dess framträdande ord samförstånd. Den andra delen skildrar några olika tolkningar som gjorts av innebörden av samförståndet i den aktuella paragrafen; dels hur det tolkats av juridiska forskare, dels hur det kommit att tolkas, och tillämpas, i rättspraxis. Kapitlets tredje och sista del, slutligen, tar upp några rekommendationer gällande klientens medverkan i planeringsarbetet som anses vara av vikt för möjligheterna att uppnå en planering i samförstånd.

3.1 Vägledande principer och historik

Då den gamla Socialtjänstlagen (SoL) antogs 1980, poängterades att socialnämnden har ett ansvar för att ge personer som missbrukar alkohol och narkotika det stöd och den hjälp som krävs för att missbruket skall upphöra. Riksdagens sociala utskott tog initiativ till att detta ansvar tydliggjordes, eftersom man inte ansåg att det betonats tillräckligt i regeringens proposition (RÅ 2005, ref 51). En grundläggande princip i nämndens arbete med missbrukare, skulle vara att ”insatserna i individuella ärenden skall präglas av frivillighet och den enskildes rätt till självbestämmande”. Målet skulle vidare vara att ”socialtjänsten så långt det är möjligt samverkar med klienten så att denne tar del i beslut om planering av behandlingsinsatser m.m och själv medverkar aktivt i genomförandet.” (SoU 1979/80:44, s 60-61). Med dessa principer som utgångspunkt, formulerades lagen, gällande arbetet med missbrukare (SoL, 11 §), enligt följande:

”Socialnämnden skall aktivt sörja för att den enskilde missbrukaren får den hjälp och vård som han eller hon behöver för att komma ifrån missbruket. Nämnden skall *i samförstånd med den enskilde* planera hjälpen och vården och noga bevaka att planen fullföljs” (min kursivering). Att arbetet skulle utformas i samförstånd med klienten fastslogs därmed som en viktig grundregel för nämndens arbete. Då lagen reviderades i flera avseenden under åren 1997 och 1998, överfördes denna formulering utan ändring (Landelius 1996). Idag återfinns texten i 5 kap 9 § SoL.

Trots att ett arbete i samförstånd med klienten i lagtexten framstår som en vägledande princip, specificeras inte vad detta rent praktiskt skall innebära. För att få en uppfattning om vad lagstiftarna avsett med ordet samförstånd, sökte jag mig därför till lagens förarbeten (då ovanstående formulering inte ändrats sedan 1980, är den gamla lagens förarbeten fortfarande av betydelse för rättstillämpningen). Inte heller detta sökande resulterade dock i någon entydig beskrivning av vad som skall känneteckna en planering i samförstånd. Av materialet kan man dock, enligt min tolkning, utläsa att klientens *medverkan*, *självbestämmande* och *valfrihet* i det enskilda ärendet ansetts vara viktiga beståndsdelar i samförståndet. I regeringens proposition anges att klientens upplevelse av ”att socialtjänstens beslut om vård och behandling fattas med deras egen medverkan” är viktig bland annat med hänsyn till ”behandlingsresultatet” (prop 1979/80:1, s 208). Som jag ser det, har man därmed bedömt att klientens medverkan i sin egen planering ökar hans motivation till att genomföra den beslutade insatsen, vilket medför en större sannolikhet för att insatsen når framgång. Vikten av klientens självbestämmande och valfrihet poängteras, genom att det anses vara ”självkliart”

att klienten har sista ordet om det finns flera tänkbara insatser finns i ett ärende, och dessa får betraktas som likvärdiga i att hjälpa klienten bort från missbruket (prop 1979/80:1, s 209). Värt att notera här, är också att det självbestämmande man talar om även betonas som en viktig princip i socialtjänstlagens portalparagraf, vilken uttrycker hela socialtjänstens mål och således skall gälla för *allt* arbete inom denna, inte enbart det med just ”missbrukare”. Av denna paragraf framgår nämligen att socialtjänstens verksamhet som sådan skall ”bygga på respekt för människornas självbestämmande och integritet” (1 kap 1 § SoL). I ovan nämnda förarbeten påpekas dock också, att även om klientens självbestämmande och valfrihet i planeringen av sin vård eller hjälp är viktig, är den inte ovillkorlig. I de fall där klientens val av insats står mot socialnämndens förslag, måste hänsyn tas till vilka resurser som finns att tillgå inom kommunen och vilka kostnader den av klienten önskade insatsen skulle innebära, jämfört med andra tänkbara alternativ (prop 1979/80, s 185).

3.2 Tolkningsperspektiv

Landelius (1996) gör, i sin juridiska doktorsavhandling, även hon tolkningen att det av både lagtext och förarbeten framgår att klientens självbestämmande och valfrihet skall ha stor betydelse i socialtjänstens arbete med missbrukare. Klientens inställning till i vilken form vården eller hjälpen bör ges skall, enligt henne, framstå som särskilt väsentlig. Inte heller Landelius definierar dock, enligt vad jag kan se, begreppet samförstånd som sådant, utan använder sig mer av begreppet ”*samråd*”, vilket innebär att socialsekreteraren och klienten tillsammans diskuterar vilken insats som är bäst lämpad i det enskilda fallet. Samrådet kan konkret innebära, att klienten i mötet tillåts att framföra önskemål och att han eller hon ges möjlighet att välja en insats om det finns flera alternativ. Det är genom att parterna på detta sätt samråder kring olika insatsalternativ, som klienten kan ”ges möjlighet att påverka insatsernas art och omfattning”, menar hon (ibid. s 117). Så som jag tolkar Landelius, ser hon dock detta samråd mellan klienten och socialsekreteraren som en förutsättning för att ett samförstånd mellan parterna skall kunna komma till stånd. Hon menar nämligen att ett samförstånd inte anses ha åstadkommit om en av nämnden föreslagen insats beslutats utan att klienten efter en diskussion accepterat detta förslag.

Också Norström och Thunved (2004), som kommenterar sociallagarna, ser, enligt min tolkning, just samrådet som ett medel för att ett samförstånd skall kunna uppnås vid planeringen av klientens insats. I kommentaren till den aktuella paragrafens formulering om samförstånd, poängterar de att, om missbrukaren kan motiveras till frivillig behandling, ”är det nödvändigt att göra upp en behandlingsplan i samråd med honom” (ibid. s 117). De hävdar också klientens valfrihet som en viktig del av samförståndet då de i samma kommentar skriver att det är ”viktigt att missbrukaren själv får välja mellan olika behandlingsalternativ” (ibid. s 117).

Att klientens valfrihet bör vara vägledande för arbetet i missbruksärenden framgår även av rättstillämpningen. Enligt ett länsrättsyttrande från 2005 (RÅ 2005, ref 51), har det i rättspraxis framhållits att det i princip bör vara klienten som avgör vilken insats som beslutas då dennes önskan står i motsats till socialnämnden, även om man också måste göra en avvägning av insatsens lämplighet och dess relativa kostnader. Undantag från denna grundregel, skall egentligen bara komma ifråga om nämnden kan visa att klientens val inte kommer att leda till att ”avhjälpa det föreliggande vårdbehovet” eller åtminstone att deras egna föreslagna insatser har större sannolikhet att leda till ett ”varaktigt resultat” (ibid. s 1-2). Tre rättsfall jag tagit del av bekräftar också bilden av att klientens val bör vara vägledande.

Skälet till att så bör vara fallet, har framför allt ansetts vara att klienten är mer motiverad till den insats han själv har fått välja. Därmed går rättsfallen i linje med vad som uttalats i lagens förarbeten. Två av fallen har gått ända upp till regeringsrätten, det vill säga högsta instans, innan det avgjorts.

Ett av dessa, ett mål från 1991 (RÅ 1991, ref 97), resulterade i att en man vann striden mot nämnden, då hans ansökan om behandling för sitt mångåriga alkoholmissbruk avslagits på felaktiga grunder. Nämndens avslag på mannens begäran hade motiverats med att hans behov istället skulle kunna tillgodoses genom (en för nämnden kostnadsfri) öppenvård, trots att mannen sagt sig vara negativ till ett sådant alternativ. Rätten slog fast att avslaget var felaktigt, då den av klienten önskade behandlingen dels inte var orimlig med tanke på kostnaderna eller någon annan omständighet, dels att den av nämnden förslagna åtgärden inte skulle kunna tjäna sitt syfte eftersom mannen inte var motiverad till den.

Två rättsfall från 2005 har också visat, att klientens egna önskemål skall vara vägledande vid nämndens beslut. I den första (RÅ 2005, ref 51), som också gick ända till regeringsrätten, vann en man mot nämnden, efter att han ansökt om behandling för sitt spelmissbruk vid en speciell konsultfirma, men fått avslag (spelmissbruk omfattas numera också av 5 kap 9 § SoL). Nämndens motivering hade även i detta fall bland annat varit att mannens behov skulle kunna tillgodoses genom öppenvårdsbehandling, trots att han själv inte ansåg sig motiverad till detta. Regeringsrätten konstaterade dock i sin dom att mannens ansökan skulle beviljas, då den ansökta behandlingen för det första inte kunde anses olämplig och för det andra var det han själv tycktes vara mest motiverad till. I det andra fallet hade en man från Marks kommun, som avtjänat ett fängelsestraff i Göteborg och under tiden på anstalt insett att han ville bli fri från sitt narkotikamissbruk, ansökt om en behandling i Göteborg som han trodde på, men fått avslag. Nämnden motiverade avslaget med att en likvärdig behandling skulle kunna fås i mannens hemkommun. Mannen överklagade dock till länsrätten, som valde att gå på hans linje. I domen påpekades just att vården och hjälpen skall utformas i samförstånd med den enskilde, vilket inte skett i det aktuella fallet (Dom 051027, mål nr 2289-05). Socialnämnden förde målet vidare till kammarrätten, men beviljades inte prövningstillstånd, vilket innebär att länsrättens dom står fast.

Som jag ser det, har rättspraxis genom sitt poängterande av klientens rätt till självbestämmande och valfrihet vid beslutandet av insats, markerat att klientens del i samförståndet skall vara starkt. Det bör dock också påpekas att det finns rättsfall som framhåller vikten av att samförståndet kring planeringen av klientens går åt båda hållen. I ett sådant fall jag tagit del av, ses samråd mellan parterna som en förutsättning för att detta skall möjliggöras. I detta fall (RÅ 2004, not 107) hade en man, som påbörjat vård för sitt missbruk vid ett behandlingshem utan att först konsultera med socialnämnden, begärt retroaktiv ersättning för vården men fått avslag. Mannen överklagade beslutet till länsrätten men förlorade målet, med motiveringen att han, för att vara berättigad till biståndet, först måste ha samrått med socialnämnden.

3.3 Övriga rekommendationer

Två skriftliga rekommendationer från Socialstyrelsen angående klientens medverkan i planeringsarbetet förtjänar enligt min mening också ett omnämnande här. Dessa rekommendationer uppehåller sig inte explicit vid begreppet samförstånd utan fokuserar istället på begreppen delaktighet, inflytande och samverkan. De är dock, enligt min uppfattning, ändå väsentliga för möjligheterna till en samförståndsplanering, eftersom

klientens delaktighet och inflytande, och ett arbete i samverkan med honom eller henne, måste ses som en förutsättning för att ett samförstånd skall kunna komma till stånd.

Den ena rekommendationen utgörs av de av Socialstyrelsen framtagna "Nationella riktlinjer för missbruks- och beroendevård", som publicerades i början av 2007. Syftet med dessa riktlinjer var bland annat att tydliggöra den vård som, inom både socialtjänst, sjukvård och behandling, ges till personer med missbruksberoende. I riktlinjerna betonas att det är viktigt att klienterna "känner sig delaktiga i beslutsprocessen" i sitt ärende och att "alla åtgärder beslutas i samverkan" med dem (ibid. s 77). Inte ens i de fall då jämvikten mellan klienten och beslutsfattarna förskjuts, som vid tvångsvård, kan det enligt riktlinjerna vara acceptabelt att klientens eller patientens åsikter åsidosätts.

Den andra rekommendationen utgörs av Socialstyrelsens "allmänna råd" (SOSFS 2006:5). Dessa är "rekommendationer till stöd för tillämpningen av en författning" och anger "hur man kan eller bör handla" (Socialstyrelsens hemsida). Råden är således inte bindande, men de bör ändå, enligt Socialstyrelsen, följas "såvida man inte kan visa att man kan handla på andra sätt som leder till att kraven i bestämmelserna uppnås" (ibid.). Här tydliggörs att det av dokumentationen i alla enskilda ärenden, som enligt lag skall finnas, "bör framgå på vilket sätt den enskilde har utövat inflytande över planerade och beslutade insatser..". Man anser att det också bör upprättas en vad de kallar "genomförandeplan" (också ofta benämnd som en arbetsplan), och att det även här bör framgå på vilket sätt klienten haft inflytande över planeringen.

4. Metod

4.1 Vägval

Inledningsvis gjordes tre val för genomförandet av uppsatsen; val av ansats, metod och undersökningsinstrument. Nedan beskrivs dessa och för- och nackdelar med valen tas upp.

4.1.1 Val av ansats

Uppsatsen har två ansatser, en beskrivande och en explorativ. Den beskrivande ansatsen innebär, som namnet antyder, att studien avser att beskriva ett visst fenomen (Andersen 1998). Denna studie har en klar sådan avsikt: den syftar till att beskriva informanternas upplevelser av en planering i samförstånd i deras arbete, hur de går tillväga för att skapa ett samförstånd och vilka hinder som enligt dem eventuellt kan finnas mot en samförståndsplanering. En explorativ ansats innebär i sin tur att studien avser att ”utforska förhållanden eller fenomen som är mindre kända eller kanske helt okända” (ibid. s 18). Även detta har varit avsikten; som framgår av kapitlet om tidigare forskning, förefaller socialsekreterares upplevelser av huruvida planeringen med sina missbrukande klienter sker i samförstånd med dessa, vara relativt utforskat. Ett syfte med explorativa undersökningar, kan enligt Andersen (ibid.) vara att få fram intressanta frågor som senare kan ligga till grund för en ny undersökning. En sådan tanke har funnits i denna uppsats; förhoppningen har varit att de resultat som här framkommer, kan tjäna som utgångspunkt i eventuella senare, större studier, av mig själv eller andra forskare. Ytterligare en avsikt med studien har varit att ”identifiera problem” inom den studerade organisationen (ibid. s 19), genom att studera vad som, enligt socialsekreterarna, eventuellt kan utgöra svårigheter eller hinder mot att planera i samförstånd med klienterna.

4.1.2 Val av metod

Syftet med uppsatsen är att ta del av informanternas subjektiva upplevelser kring det aktuella ämnet, varför jag valt en kvalitativ metod (Larsson 2005). Efter en genomgång av lämpliga metoder inom denna typ, stod valet av materialinsamling mellan enskilda intervjuer och fokusgrupp. Den senare innebär att informanterna samlas för att i grupp diskutera ett valt fenomen; det blir då en diskussion, där deltagarna ”i interaktion delger perspektiv på det aktuella ämnet” och man får härigenom tillgång till gruppens kollektiva bild av fenomenet eller en kulturellt förankrad föreställning av det studerade (Billinger 2005: 170). För denna metod talade att jag skulle få in all min empiri på en gång (eller möjligen fördelat på två tillfällen), vilket onekligen, givet den begränsade tiden, framstod som en lockande tanke. En fokusgrupp skulle möjligen också kunna bidra med en mer dynamisk diskussion än enskilda intervjuer och påverkan från mig som intervjuare skulle bli mindre än vid ett enskilt möte (ibid.). Trots dessa invändningar, föll dock valet slutligen på enskilda intervjuer. Motivet till detta var tvådelat. För det första, var inte mitt intresse att få en kollektiv bild av socialsekreterarnas upplevelser, utan snarare att ta del av deras *personliga* upplevelser och erfarenheter av klientarbetet utifrån en samförståndsaspekt. För det andra, tror jag att det, med tanke på frågornas bitvis känsliga karaktär, skulle kunna finnas en risk att deltagarna i en fokusgrupp inte skulle ge ärliga svar. En personlig upplevelse av att man inte, trots lagens föreskrifter, lyckats åstadkomma en planering i samförstånd med klienten, skulle exempelvis troligen vara svårt att erkänna inför de andra deltagarna. Särskilt svårt skulle det sannolikt vara, om man, jämfört med andra deltagare, inte arbetat så länge och ens åsikt i frågan avvek från de mer erfarna kollegornas. Frågornas bitvis känsliga karaktär medför givetvis att det även vid enskilda intervjuer finns en risk att informanternas svar inte blir alltigenom

uppriktiga. Denna diskussion återkommer jag till senare i detta kapitel, under rubriken ”validitet och reliabilitet”.

4.1.3 Val av undersökningsinstrument

Intervjuerna genomfördes med hjälp av vad Larsson (2005:105) benämner som en *standardiserad intervjuguide med öppna frågor*. Denna typ av guide innehåller ett antal frågor som är noggrant formulerade, och tanken är att frågorna skall besvaras i en och samma turordning vid samtliga intervjuer. Fördelen med en så pass strukturerad form av frågeguide är, enligt Larsson (2005), att intervjuerna på detta sätt blir mer jämförbara, än vid användandet av en mer ostrukturerad guide, där intervjuerna kan variera mycket beroende på vem det är som intervjuas. En annan fördel är, enligt Kvale (1997), att en mer strukturerad guide medför att intervjuerna blir lättare att strukturera under analysfasen. Jag hade också kunnat välja att använda mig av en ”friare” form av intervju, som exempelvis vad Larsson (2005:104) kallar en ”informell konversationsintervju”, där ”samtalet kan löpa fritt i olika riktningar” och kan resultera i spontana frågor och svar. Vidare hade jag också kunnat formulera ett frågeformulär mer efter teman, som i en ”allmän intervjuguide” (ibid.) Anledningen till att jag till slut valde den standardiserade intervjuguiden, var, förutom ovanstående fördelar, att jag på förhand hade en specifik idé om vilka frågor jag ville ha svar på. Därmed ansåg jag att detta alternativ var mest lämpligt att använda.

Även om jag utgick från en strukturerad guide under mina intervjuer, och informanterna till största delen besvarade frågorna i den ordning som de framkom, var detta dock inte alltid fallet. Ibland hände det, att informanten, då denne besvarade en fråga, automatiskt gled in på en senare, som enligt formuläret inte kom i direkt turordning efter den aktuella, och i ett sådant läge valde jag att gå med informanten dit, för att sedan styra tillbaka till de frågor som härigenom ”hoppats över”. Att på detta sätt gå med informanten i sitt resonemang, tyckte jag var viktigt för att låta intervjun flyta; att avbryta denne i onödan, tror jag skulle ha skadat stämningen under intervjun och informantens vilja att delge sina synpunkter. Jag var dock noga med att se till att alla frågor, förr eller senare, täcktes in under intervjun.

Då syftet med intervjuerna var att ta del av socialsekreterarnas upplevelser kring det valda fenomenet, använde jag mig mestadels av vad Svenning (2003) kallar bedömnings- och värderingsfrågor. För att få med sådan information, exempelvis ungefärlig ålder och erfarenhet, som var specifika för den enskilde informanten, hade jag dock inledningsvis även inkluderat ett antal individuella faktafrågor (ibid.).

Innan de riktiga intervjuerna skulle börja gå av stapeln, genomfördes två pilotintervjuer med socialsekreterare som, liksom mina kommande informanter, arbetar med missbruksärenden. Syftet med dessa var framför allt att utvärdera intervjuguiden, det vill säga att testa om frågorna exempelvis uppfattades som rimliga att svara på, om de var tydliga nog eller om någon fråga borde tas bort eller läggas till. Jag använde mig av personer som till vardags arbetar med just missbruksfrågor, då jag ansåg att de rimligen var bäst lämpade att avgöra frågornas kvalitet. Pilotintervjuerna resulterade också i att intervjuguiden justerades något inför de riktiga intervjuerna; någon fråga formulerades delvis om och en fråga lades till. Förutom att tjänstgöra som ett utvärderingsinstrument, fungerade pilotintervjuerna även som en träning för mig som intervjuare; med Kvales (1997:137) ord ökade de min förmåga att som intervjuare ”skapa ett tryggt och stimulerande samspel”.

4.2 Presentation av informanterna

Informanterna bestod av fyra kvinnor och en man. Deras arbetslivserfarenhet som färdigutbildad socionom varierade från 5 till dryga 25 år. Alla utom två arbetade på olika socialkontor, vilket innebar att fyra olika stadsdelar var representerade i materialet. Som framgår senare under detta kapitel, avidentifierades informanterna så att varken deras riktiga namn eller namnet på det kontor där de arbetade skulle framgå av den färdiga uppsatsen. För att undvika de stelbenta och alltför utrymmeskrävande smeknamnen ”socialsekreterare A”, ”socialsekreterare B” etc, och göra texten mer lättläslig, har informanterna, i resultat- och analysdelarna, tilldelats fingerade namn. Nedan anges på ett ungefär hur länge de arbetat med nuvarande arbetsuppgifter (missbruk) samt om de som socionom har annan arbetserfarenhet. Informanterna var följande:

- ”Anna”: Har arbetat med nuvarande arbetsuppgifter sedan 2002; ingen tidigare arbetserfarenhet som socionom.
- ”Karin”: Har arbetat med nuvarande arbetsuppgifter sedan 1999; tidigare erfarenhet inom missbruksvård, bland annat behandlingshem.
- ”Monica”: Har arbetat med nuvarande arbetsuppgifter sedan 2000; tidigare på en annan enhet inom socialtjänsten.
- ”Leif”: Har arbetat med missbruk i 25 år, på varierande tjänster.
- ”Berit”: Har arbetat med nuvarande arbetsuppgifter (specialiserat med vuxna missbrukare) sedan 2004; dessförinnan blandade tjänster men som alltid innefattat missbruk, i mer än 30 år.

4.3 Urvalsförfarande

För att välja ut mina informanter, gjorde jag ett selektivt urval, vilket är den urvalsstrategi som alltid används vid kvalitativa studier. Detta innebar att jag valde ut informanter efter vissa kvaliteter, som gjorde att jag ansåg dem vara lämpliga att intervjua (Svenning 2003). Som tidigare nämnts, bestod dessa kriterier av att man skulle arbeta med att handlägga missbruksärenden, ha arbetat i minst fem år med dessa arbetsuppgifter samt helst ha en varierande lång yrkeserfarenhet inom området. Tanken från början var att begränsa studien till sex socialsekreterare från två olika kontor i Göteborg.

Urvalen av socialkontoren skedde dock inte selektivt, då jag ville att alla socialkontor i området skulle ha samma chans att komma med i studien. Istället skedde detta urval slumpmässigt (ibid.). Det gick till så att alla Göteborgs stadsdelar först numrerades utifrån den alfabetiska lista som finns tillgänglig på Göteborgs stads hemsida. Den första stadsdelen i denna lista fick alltså nummer 1, den andra nummer 2 och så vidare. Ett undantag gjordes dock för den stadsdel där min praktiktermin genomfördes, då jag ansåg att en medverkan av personer jag sedan tidigare hade en etablerad relation till, inte skulle passera som vetenskapligt godtagbart. Numren, tjugo stycken totalt, skrevs sedan upp på lappar, varefter två av numren drogs ut till ett första urval. Efter att ha kontrollerat att de två kontoren hade en arbetsuppdelning som innebar att det fanns socialsekreterare som speciellt handlade missbruksärenden, eller åtminstone ärenden där missbruk utgjorde en betydande del av fallen, kontaktades enhetschefen respektive förste socialsekreteraren (den senare då det var denne man hänvisade till via hemsidan) för enheterna via e-post. Här introducerades studiens syfte, urvalskriterierna för informanterna och så vidare, och den kontaktade personen ombads att skicka en förfrågan till tre socialsekreterare från sin respektive enhet, utifrån de angivna kriterierna, om att medverka i studien. På grund av studiens begränsade tidsramar, ombads de

också snarast återkomma med besked. Efter att ett av de kontaktade kontoren snart föll bort, då det visat sig att det inte hade tillräckligt många tjänster på sin vuxenhet, drogs ett nytt nummer drogs ur högen och en ny förfrågan skickades ut. Inom kort visade det sig, att det inte skulle bli möjligt att begränsa mina informanter till enbart två kontor, då jag inte fick tillräckligt många intresseanmälningar från ett så begränsat urval. Allteftersom tiden gick och tidspressen mer alltmer överhängande, vidgade jag därför mina förfrågningar till att omfatta alltfler kontor. Totalt skickades förfrågningar ut till enhetschefer, förste socialsekreterare eller, i ett fall, verksamhetschefen för sex socialkontor. Socialsekreterare från fyra av dessa anmälde sitt intresse, vilket resulterade i totalt fem intervjuer. Trots att min avsikt egentligen varit att ha med ytterligare en informant, var detta ett antal som jag, givet tidsramen och svårigheten det skulle innebära att hinna få tag i en sådan person, var villig att acceptera.

4.4 Genomförande av intervjuerna

Intervjuerna genomfördes på socialsekreterarnas respektive kontor och spelades in med hjälp av bandspelare. Innan intervjun påbörjades, angav jag ramen för denna genom en kort orientering (Kvale 1997). Denna bestod i att jag återigen informerade om bland annat syftet med studien (vilket informanten tidigare fått information om via introduktionsbrevet samt vid telefonsamtalet då tid för intervjun bokades), hur studiens upplägg såg ut och att jag ville använda mig av bandspelare under intervjun. Jag försäkrade mig också återigen om att det sistnämnda accepterades. Informanten fick även möjlighet att ställa frågor och upplystes om att han/hon skulle få tillfälle till att ge synpunkter och feedback efter intervjun. Slutligen upplyste jag också om de etiska överväganden jag gjort (se vidare om detta nedan). Under själva intervjun försökte jag vara en god och empatisk lyssnare och ansträngde mig för att bygga upp en god stämning under mötet, vilket är viktigt för att informanten skall känna sig trygg i situationen och våga ”tala fritt om sina upplevelser och känslor” (Kvale 1997:118). Jag ställde också mycket följdfrågor och strävade efter att klargöra informanternas svar genom att be dem att konkretisera vad de menade med sina uttalanden. På detta sätt verifierade jag med informanterna att jag tolkat deras svar rätt och säkerställde att jag verkligen fått svar på mina frågor, vilket enligt Kvale (ibid. s 125) gör att man får en ”mer tillförlitlig utgångspunkt” för den senare analysen.

Intervjuernas längd varade mellan ca 40 minuter och en dryg timme. När jag kände mig nöjd med svaren, gavs informanterna möjlighet att komma med egna frågor eller synpunkter innan bandspelaren stängdes av. Efter intervjun fick de även möjlighet att ge feedback på hur de ansåg att frågorna fungerat och ställa egna frågor till mig, vilket flera av dem passade på att göra. Snarast möjligt efter varje intervju ägnade jag en kort stund åt att reflektera över hur intervjun fortlöpt, exempelvis hur jag uppfattat stämningen under mötet och min upplevelse av om hur informanten förmådde att svara på frågorna, vilket jag sedan skrev ner. Detta bör enligt Svenning (2003) göras, för att man som intervjuare skall dra nytta av den direkta kontakt med informanterna man fått genom mötet.

4.5 Etiska överväganden

De etiska överväganden som gjorts i studien är informerat samtycke, konsekvenser och konfidentialitet (Vetenskapsrådet 1990). Det *informerade samtycket* innebar att jag, genom introduktionsbrevet, telefonsamtalet där tid för intervjun bokades samt vid själva intervjun, informerade informanterna om studiens syfte och dess generella upplägg. Jag upplyste också

om att intervjuerna skulle komma att spelas in på band, och försäkrade mig upprepade gånger om att informanterna accepterade detta. Över telefon och vid själva intervjutillfället informerade jag också om att deltagandet i studien var frivilligt och att han eller hon när som helst kunde avbryta sin medverkan. I det informerade samtycket ingår vidare att informanterna informeras om vilka fördelar och eventuella nackdelar deras deltagande i studien kan innebära för egen del så att de själva kan avgöra om de anser att det är värt att delta (ibid.). Inför intervjuerna tänkte jag därför igenom fördelar och nackdelar jag kunde se med att delta samt vilka eventuella *konsekvenser* deras deltagande kunde ha, för dem själva men också, i slutändan, för deras klienter, och delgav dem mina tankar vid intervjutillfället. Min uppfattning var att de fördelar som fanns med att delta vida överträffade den eventuella skaderisken deltagandet skulle kunna innebära, vilket ju också är den huvudprincip som skall finnas vid en studie (Vetenskapsrådet 1990). Samtliga informanter höll också, efter denna information, fast vid sitt beslut att delta.

Principen om *konfidentialitet* innebär att information som kan medföra att informanterna kan komma att identifieras av läsarna, inte får redovisas (ibid.). Informanterna upplystes från början om att deras namn och namnet på arbetsplatsen, inte skulle finnas med i den färdiga uppsatsen. Denna information upprepades sedan vid både telefonsamtalet och själva intervjusituationen. Informanterna upplystes också om att deras ungefärliga ålder och arbetslivserfarenhet skulle framgå i studien, samt att citat från intervjun kunde komma att användas, och jag försäkrade mig om att de accepterade detta. Under arbetets gång valde jag dock att ta bort redovisningen av informanternas ålder, då detta vid närmare övervägande inte ansågs relevant. Vidare intygade jag att bara jag själv skulle ha tillgång till banden och intervjuutskriften samt att båda dessa skulle förstöras så snart uppsatsen var färdigställd. En av informanterna uttryckte vid telefonsamtalet en önskan om att få ta del av sammanställda resultaten innan de analyserades, för att kunna komma med eventuella synpunkter på dem. Vid intervjutillfället erbjöds därför samtliga informanter att de, om de så önskade, under några dagar kunde få möjlighet till en sådan feedback. Några av informanterna visade sig intresserade av detta, medan andra avböjde.

Ytterligare en etisk princip som bör tillgodoses är nyttjandekravet, vilket innebär att deltagarna informeras om vem som kommer att få tillgång till den färdiga studien (ibid.). Denna princip tillgodosåg jag genom att vid intervjutillfället, i samband med den övriga information som berörde etiska principer, upplysa om att uppsatsen, då den var klar, skulle vara en allmän handling, som vem som helst kan ta del av.

4.6 Förförståelse

Enligt Larsson (2005) är det viktigt att man som forskare redogör för den förkunskap, eller förförståelse, man har av det fenomen som skall studeras, då denna förförståelse kan påverka datainsamlingen och analysen och tolkningen av data. Jag har tidigare kommit i kontakt med socialtjänstens arbete med missbrukare genom att jag gjorde min praktik på vuxenheten på ett av stadens socialkontor. Mina erfarenheter härifrån har gett mig en förförståelse av hur detta arbete kan gå till, som gjort mig något tveksam till huruvida planeringen av klientens hjälp eller vård verkligen genomförs i samförstånd med honom eller henne. Det aktuella kontoret har många tunga narkomaner i sitt upptagningsområde, vilket medförde ett hårt tryck på enheten att tillgodose alla hjälpsökande. Samtidigt fanns det också hårda krav från socialutskottets politiker att den budget som anslagits för enheten skulle hållas. Ett särskilt problem var att tvångsvården enligt LVM, Lagen om vård av missbrukare i vissa fall, på grund av den många gånger tunga problematiken, var så omfattande att den hotade att helt

uttömma budgeten och lämna alltför litet utrymme för vård eller annan hjälp i frivilliga former (vilket föranledde diskussioner med politikerna om att lyfta ut tvångsvården ur budgeten för klara enhetens åtaganden). På grund av det stora hjälpbehovet fanns därför, vad jag upplevde som en tidspress från politiker och enhetens överordnade; för att kunna erbjuda hjälp till alla som behövde det, pressades ibland handläggarna, enligt min uppfattning, till att skriva av aktualiserade ärenden ganska fort, och inte sällan tidigare än en del handläggare ansåg var rimligt. I en sådan situation, som kanske är något extrem men sannolikt inte helt unik i dagens socialtjänst, tror jag att det finns en risk att det planeringsarbete i samförstånd med klienten, som enligt lag skall ske, inte kommer till stånd. Om den tid man som socialsekreterare kan lägga tillsammans med sin klient kringkårs på ovanstående sätt, försvåras rimligen uppnåendet av ett samförstånd, enligt mitt sätt att se. Jag tror också att det faktum att en stor del av socialsekreterarnas tid går åt till administrativa uppgifter, såsom dokumentation av ärendet, skrivande av utredning och så vidare, kan bidra till att ett samförstånd försvåras. Detta eftersom dessa sysslor förmodligen, enligt min uppfattning, tar en del tid från det direkta klientarbetet.

4.7 Val av analysmetod

Jag har valt att använda mig av analysmetoden *ad hoc*. Detta är enligt Kvale (1997:184) troligen den vanligaste formen av analys, och innebär att det inte finns någon ”standardmetod för analysen av hela materialet” utan att man i analysen istället växlar fritt mellan olika tekniker. Metoden kan exempelvis innebära att man synliggör mönster eller teman i materialet eller gör jämförelser mellan de olika svar som samlats in. I min analys har jag använt mig av båda dessa tekniker. En jämförelse mellan de olika informanternas svar, och därmed urskiljande av mönster i materialet började redan i resultatkapitlet, och dessa låg sedan till grund för den senare analysen. Jag kunde urskilja mönster i samtliga frågor som informanterna besvarat: hur de tolkade begreppet samförstånd, hur de argumenterade för en samförståndsplanering, deras beskrivna tillvägagångssätt för att skapa en sådan planering och de hinder de upplevde mot denna. Det fanns dock också svar som avvek från vissa mönster, och dessa svar togs naturligtvis också upp och diskuterades. I analyskapitlet valde jag att begränsa analysen till de tillvägagångssätt informanterna uppgav sig ha för att åstadkomma en samförståndsplanering, vad jag kom att benämna som ”framgångsfaktorer”, de hinder som de upplevde fanns mot en sådan planering, samt de argument för och emot en samförståndsplanering som framkommit i intervjuerna. Dessa lyftes då fram som tre skilda teman. Varje tema analyserades sedan för sig, mot bakgrund av den teori som var analysens utgångspunkt, för att besvara studiens frågeställningar. I samband med detta jämfördes också de olika informanternas svar för att bedöma om deras upplevelser kunde tänkas ha ett samband med deras varierande grad av yrkeserfarenhet. Informanternas upplevelser av i vilken utsträckning en samförståndsplanering verkligen sker i deras egna ärenden ansågs inte kunna analyseras utifrån ett teoretiskt perspektiv, då de var just upplevelser. Dessa upplevelser, som utgjorde den inledande delen av den första frågeställningen, lämnades därför utanför analysen och diskuterades för sig. På detta sätt besvarades också denna frågeställning. Motivet till att välja denna typ av analysmetod var att jag ansåg denna vara bäst lämpad för att få fram de olika upplevelser, tillvägagångssätt och svårigheter/hinder jag var ute efter att studera. Jag var intresserad av att få fram just mönster i materialet och försöka avgöra om informanternas varierande yrkeserfarenhet påverkade deras upplevelser i de olika frågorna. För att få fram sådana mönster, krävs i min mening att man relativt fritt tillåts söka efter mönster i materialet. Som framgår ovan, analyserade jag mina resultat utifrån ett på förhand valt teoretiskt perspektiv, nämligen Habermas teori om det kommunikativa handlandet (och,

som ett komplement till denna teori, ett valt maktperspektiv). Därmed var min analys *deduktiv* (Larsson 2005).

4.8 Validitet och reliabilitet

En studies validitet handlar om den verkligen lyckats mäta det den avsett att göra. Viktigt är då att de frågor som i intervjuerna ställs till informanterna är utformade på ett sådant sätt att de "fångar" det undersökaren avser att fånga (Larsson 2005). Det gäller också att man ställer rätt frågor till rätt personer (Svenning 2003). Min uppfattning är att båda dessa krav tillgodosetts i denna studie. Vid utformandet av intervjuguidens frågor, lades tonvikten särskilt på att frågorna på ett så uttömmande sätt som möjligt skulle täcka in det jag ville veta. De informanter som medverkade var också, enligt min mening, "rätt" personer att svara på dessa frågor, då de i det dagliga arbetet handlägger den typ av ärenden jag ville studera och alla hade arbetat så länge att jag ansåg dem väl kvalificerade att reflektera kring det valda ämnet. En studies validitet är enligt Larsson (2005:102) också till stor del beroende av undersökarens egen "kompetens, skicklighet och empati" för att studera det valda fenomenet. Det handlar exempelvis om att man möjliggör informationsrika beskrivningar från informanterna och att man anstränger sig för att klargöra informanternas uttalanden. Under intervjuerna försökte jag möjliggöra informationsrika beskrivningar genom att, med hjälp av en mängd uppföljande frågor, få informanterna att vidare utveckla sina svar. Jag försökte också, som jag tidigare beskrivit, förvissa mig om att mina tolkningar av informanternas uttalanden var korrekta, genom att be dem verifiera dessa under intervjuens gång. Enligt Kvale (1997) är detta ett sätt att "validera" de tolkningar som görs.

Reliabiliteten i en studie avser om de resultat man fått är tillförlitliga (Svenning 2003). Något jag gjorde för att öka reliabiliteten var att under intervjuerna be informanterna verifiera mina tolkningar av deras uttalanden. Detta skedde genom frågor av typen "Har jag tolkat dig rätt..?", "Menar du att...?" och så vidare. Ett annat sätt på vilket jag försökte öka reliabiliteten, var att jag erbjöd informanterna att ge sina synpunkter på resultatdelen, innan analysen färdigställdes, för att på detta sätt ge dem möjlighet att ytterligare verifiera mina tolkningar. Detta kallar Larsson (2005:108) för "face validity". Två av informanterna antog detta erbjudande. Den ena av dessa gav inga synpunkter inom utsatt tid, vilket jag bara kan tyda som att hon inte hade några invändningar på materialet. Den andra lyckades dessvärre inte få tillsänt sig det utlovade materialet på grund av ett tekniskt problem, vilket omöjliggjorde en läsning inom den utsatta tiden. I detta fall, erbjöds hon ytterligare en kort tid för genomläsning, men avböjde då hon enligt uppgift "litade på" att hon skulle godkänna mina tolkningar. För att förbättra läsarens chans att själv bedöma tolkningarnas reliabilitet, har jag, tidigare i detta kapitel, redogjort för min egen förförståelse på området. Ett sätt att öka reliabiliteten kan vara att låta andra personer ge sina tolkningar på intervjuerna, och sedan jämföra dessa med sina egna (Kvale 1997). På grund av de tidsramar som funnits för arbetet, har jag dessvärre inte ansett detta vara möjligt i denna studie. Som ensamforskare, har jag också gått miste om att "bolla" mina tolkningar mot en annan medskribent.

Ett reliabilitetsproblem kan enligt Svenning (2003) vara att man får en "intervjuareffekt" i undersökningen, vilket enligt honom är en "uppenbar fara" med den personliga intervju som är denna studies metodval. Jag är medveten om denna risk. Det *kan* naturligtvis ha varit så att jag kan ha "styr" svaren i en viss riktning genom exempelvis mitt kroppsspråk. Jag kan också ha ställt ledande frågor (Kvale 1997). Frågornas "känslighet" kan dessutom ha påverkat; då studien avsett att bland annat studera huruvida de upplever att deras arbete utförs på det sätt som lagen föreskriver, finns en risk att svaren kring dessa upplevelser inte varit alltigenom

ärliga utan att informanterna istället svarat så som de trott att jag velat att de skall svara. Jag hoppas, och tror, inte att jag genom mitt eget beteende påverkat informanternas svar, då jag under intervjuerna bemödat mig om att både uppträda och ställa frågorna så ”neutralt” som möjligt. Min egen upplevelse är också att informanterna trots ovanstående riskfaktor varit uppriktiga i sina svar.

4.9 Litteratursökning

För att hitta tidigare forskning, som kunde vara relevant för min studie, började jag med att, via biblioteket, söka litteratur via flera databaser. Jag använde mig då framför allt av sökorden samförstånd, socialtjänsten, socialsekreterare och klient. Allteftersom utökades dessa ord till att också innefatta ord som exempelvis samtycke, samverkan, samråd samt det mer generella sökordet socialt arbete, då jag inte fick tillräckligt många träffar på de förstnämnda. Efterhand fann jag en del intressant litteratur denna väg. Det var dock svårt att hitta forskning som studerat mötet mellan socialsekreterare och klient, där just ordet samförstånd var vägledande, vilket gjorde att jag fick nöja mig med litteratur där en samförståndsaspekt ändå, enligt min mening, kunde utläsas. Även litteratur som berörde etik för det sociala arbetet bedömde jag som intressant. I den litteratur som jag fann mest relevant för min studie, sökte jag sedan igenom referenslistorna för att hitta nya uppslag. Vidare sökte jag även efter utländsk litteratur, via databasen Illumina, bland annat genom sökorden social service, client relations, agreement och consensus. Jag tog också hjälp av en bibliotekarie på Göteborgs Universitetsbibliotek, för att prova nya sökord och få tips om andra möjliga databaser. Trots ett antal försök, gav dock inte sökningen på utländsk litteratur något resultat. Då ordet *samförstånd*, att döma av den litteratur jag tagit del av verkade vara svårt att sätta fingret på, insåg jag tidigt att det skulle bli nödvändigt att ta del av förarbeten till lagen, propositioner etc, för att försöka bena ut vad lagstiftarna avsett med detta ord. Den juridiska databasen Karnov Plus visade sig, efter ett tips från bibliotekspersonal, vara ett värdefullt hjälpmedel för att hitta juridisk information. Genom bland annat denna fick jag tillgång till några rättsfall, som ledde vidare till lagens förarbeten, och som även i sig visade vara relevanta för min studie. Jag kontaktade även Socialstyrelsen och, via dem, en forskare vid institutionen för socialt arbete vid Stockholms universitet, för att få tips om tidigare eller pågående forskning kring mitt ämne, samt sökte efter litteratur via Socialstyrelsens hemsida. För att se om det funnits någon mediedebatt i mitt ämne, letade jag slutligen efter artiklar i databaserna Mediearkivet och PressText. Härigenom fick jag tag i en intressant artikel angående ett rättsfall (Sandberg 2005) och lyckades sedan spåra utfallet av fallet genom att kontakta, och få god hjälp från, Göteborgs läns- och kammarrätt.

5. Tidigare forskning

Den forskning och annan litteratur som jag anser har varit relevant för min studie kan delas upp i två delar. Den första delen innehåller litteratur som berör etiska principer för hur allt klientarbete inom det sociala området skall, eller åtminstone bör, gå tillväga. En demokratisk dialog och (klientens) delaktighet framstår här som viktiga medel för att uppnå ett etiskt riktigt socialt arbete. Den andra delen handlar om forskning som berört mötet mellan socialsekreterare och klienter och där en samförståndsaspekt kan urskönjas. Som tidigare nämnts, visade det sig snabbt vara svårt att få tag i litteratur där just ordet samförstånd var vägledande för forskningen. Den forskning som här redovisas, är därför sådan där detta ord inte nämns explicit men där en samförståndsaspekt ändå kan utläsas. Forskningen utgår vidare från både ett socialarbetar- och klientperspektiv; studier som *enbart* uppehållit sig vid socialarbetares upplevelser av klientarbetet har jag inte kunnat finna. Då det är socialarbetarnas perspektiv som är mest relevant för denna uppsats syfte, har jag dock i min framställning försökt att lägga tyngdpunkten på detta. Slutligen har det även visat sig svårt att hitta studier som berör mötet mellan socialsekreterare och klienter specifikt i missbruksärenden, vilket ju är fokus för denna uppsats, varför nedanstående redogörelse inte har begränsats enbart till sådan litteratur.

5.1 Etiska principer för mötet

Henriksen & Vetlesen (2001) diskuterar viktiga etiska principer för det sociala arbetet. En sådan princip är att mötets olika parter skall vara likvärdiga och få samma möjligheter att komma till tals i diskussionen. Genom en dialog skall parterna komma fram till en lösning som alla kan enas om; dialogen får alltså inte avslutats förrän denna överenskommelse kommit till stånd. När detta sker i mötet mellan socialsekreterare och klient, tillgodoses, enligt författarna, de viktiga principerna om demokrati och klientens självbestämmande, vilka är två av grundstenarna i socialtjänstlagens portalparagraf. Om socialsekreteraren däremot, på grundval av sin auktoritära position gentemot klienten eller sitt kunskapsöverläge på området, sätter sig över klienten och beslutar något i strid med hans vilja, är det istället fråga om en maktutövning. Detta är inte etiskt försvarbart då det förhindrar en jämbördig kommunikation parterna emellan. En grundläggande förutsättning för att få till stånd en dialog i det sociala arbete, är, enligt Henriksen & Vetlesen (ibid.) att båda parter är öppna med vad de tänker om situationen. Om socialsekreterarna till exempel undanhåller viss information eller funderingar kring situationen och tänkbara lösningar, för att därigenom förmå klienten att fatta beslut i en viss riktning, är det enligt författarna istället tal om en dold maktutövning.

Dialogens etiska betydelse i det sociala arbetet har också diskuterats av Silfverberg (2001). Hon vidareutvecklar, utifrån en mer filosofisk synpunkt, vad som enligt henne bör vara dialogens grundläggande drag - nämligen en ömsesidig lyhördhet, öppenhet, uppmärksamhet och respekt. För att dialogen skall kunna sägas vara demokratisk, får det enligt Silfverberg (ibid.) inte finnas några förutfattade meningar om hur ett problem skall definieras eller vad som bör göras åt det. En demokratisk dialog skall istället ha karaktären av en överläggning, där båda parterna i ett ärende ges möjlighet att, utifrån sina individuella erfarenheter, bidra med sina olika synpunkter. Härigenom kan de, menar Silfverberg (ibid.), utveckla en ömsesidig förståelse, ett samförstånd. Författaren lägger stor vikt vid att detta samförstånd skapas, och menar att det måste vara grunden för allt förändringsarbete.

En som tidigare resonerat kring klientens delaktighet i det sociala arbetet är Reamer (1986). Han konstaterar att det vore etiskt oförsvarbart att förvägra en klient, som för övrigt kan anses kapabel att fatta egna beslut, att delta i beslut som rör utformningen av hans behandling. Ett erbjudande till klienten om att delta i behandlingsplanen är enligt honom viktigt för att få till stånd ett effektivt klientarbete, där klienten uppmuntras att försöka komma till en lösning på sina egna problem. Erbjudandet är viktigt av två skäl; dels är det ett medel för att motivera klienten och för att underlätta ett framtida samarbete. Men det är, enligt Reamer (ibid. 148), även viktigt att poängtera att deltagandet också är ett mål i sig, eftersom det tillgodoser ”klientens rätt till frihet och att välja mellan olika behandlingsalternativ”.

5.2 Forskning om samförståndsaspekten

Bernler & Johnsson (1995) ger i sin studie av den sociala journalen, en dyster bild av huruvida samförstånd uppnås i mötet mellan klient och socialsekreterare. Studiens fokus har bland annat varit att, utifrån ett systemteoretiskt och konstruktivistiskt perspektiv, granska hur arbetet med socialtjänstens journal styr klientarbetets praktiska utformande. Klientens delaktighet i arbetet har här varit en viktig fråga. Resultaten visar att det endast var i ett fåtal av alla ärenden, vilka innefattade både ekonomi- och behandlingsärenden, där både socialsekreterare och klienter upplevde att klienterna hade haft ett reellt inflytande över hjälpens utformning. Relationen mellan socialsekreteraren och klienten verkade ha betydelse för klientens känsla av inflytande i arbetsprocessen; det var i de ärenden då socialsekreterarens ansträngningar lett till att en god relation skapats, som klienten upplevde störst delaktighet. Vidare framgick att det av arbetsplanen, som enligt författarna skall vara ett ”instrument” för klientens delaktighet, aldrig gick att utläsa om klienten varit delaktig i planeringsprocessen. Ett, ur en samförståndsaspekt, nedslående resultat, är att socialsekreteraren ofta hade egna mål och planer för arbetet, vilka hon arbetade efter men som hölls dolda för klienten. Exempelvis uppgav flera socialsekreterare, att mycket av den kunskap de ansåg sig ha om klienten, enbart fanns i deras huvuden och inte diskuterades öppet med vederbörande. Därmed bjöds klienten inte riktigt in i arbetet, vilket naturligtvis omöjliggör ett arbete i samförstånd med denne. Ett annat hinder för samförstånd som kan utläsas, är att socialtjänstens arbete, enligt författarna, domineras av det administrativa system som betraktar klienten främst som ett handläggningsobjekt, medan de delar av organisationen, där klienten ses om ett subjekt värdig att delta i arbetet, är underordnade.

Inte heller Billquist (1999), som studerat klientarbetet inom socialtjänsten utifrån bland annat ett maktperspektiv, ger någon särskilt ljus bild av huruvida arbetet utformas i samförstånd med klienten. Av denna studie framgår, att det är socialsekreteraren som genom sin position styr samtalen och avgör vad dessa skall gå ut på, även om klienten ibland tillåts ett stort utrymme. Hur arbetet skall komma att utformas, är ett resultat av en förhandling mellan parterna, men detta är en förhandling på ojämna villkor. Visserligen kan parterna, beroende på vilken taktik som används, komma fram till en samförståndslösning, men ofta går förhandlingen istället till så att socialsekreteraren, genom förtäckta hot om exempelvis tvångsvård eller genom manipulation, får klienten att acceptera sina handlingsförslag. Denna förhandlingstaktik betecknar Billquist som en dold maktutövning. Vidare konstateras att klienten och socialsekreteraren styrs av olika rationaliteter, där klientens ofta handlar om att han önskar komma till ett visst behandlingshem för att uppnå ett mål med drogfrihet, medan socialsekreterarens rationalitet följer organisationens princip om att klientens situation/behov först måste kartläggas, innan en möjlig hjälpinsats kan föreslås. I striden mellan dessa är det

socialsekreterarens, och organisationens, rationalitet som segrar. Min tolkning är, att detta måste ses som ett hinder för att ett samförstånd med klienten skall kunna uppnås.

Carlsson (2003), som utifrån ett interaktionistiskt perspektiv har studerat hur hjälpprocessen på socialbyrån upplevts av socialsekreterare och klienter, diskuterar också de förhandlingar som äger rum mellan dessa. Han konstaterar att det ligger på socialsekreterarna att ”bjuda in” klienten till en demokratisk arbetsprocess för att ett ömsesidigt arbete, vad jag vill benämna som ett arbete i samförstånd, skall kunna möjliggöras. Det är, enligt författaren, genom att socialsekreterarna ”öppnar upp för demokratiska förhandlingar”, som klienternas handlingsutrymme ökar och de får större möjligheter att ”föra fram och få gehör för sina önskemål” (ibid. s.159). I studien konstateras också att klientens delaktighet och självbestämmande i ärendet är avgörande inslag för att denne skall känna sig hjälpt av kontakten med socialtjänsten. Genom dessa två faktorer skapas en ömsesidighet i relationen som ökar klienternas engagemang i arbetet och ger dem en större känsla av egenvärde. Socialsekreterarna är, i de fall där ett samförstånd uppnåtts, öppna för initiativ från klienten, lyhörda för deras önskemål och initierar förhandlingar där klienternas förväntningar om hjälp är utgångspunkten. De framstår som angelägna om att klienten skall vara så delaktiga som möjligt i processen och går medvetet in för att skapa en sådan delaktighet. Det tycks alltså, liksom i Bernler & Johnssons (1995) studie, som att en god relation parterna emellan är en faktor som påverkar i vilken mån klienten blir delaktig i arbetet.

I en studie från 2003 behandlas mötet mellan narkotikamissbrukare och socialtjänsten utifrån ett maktperspektiv (Fondén, Skrinjar, Leiknes & Olsson, 2003). Författarna konstaterar, i linje med Billquist (1999), att det ofta är socialsekreteraren som definierar problemet och syftet med kontakten och därmed styr över mötet på sina villkor. Liksom i Billquists studie (ibid.), är det inte heller här ovanligt att socialsekreterarna använder sig av hot om tvångsvård för att få klienterna att acceptera deras definition av situationen, då konflikter mellan parterna uppstår. Om klienten, i socialsekreterarens ögon, inte visar sig tillräckligt villig att förändra sin situation, kan socialsekreteraren ibland använda sig av negativa sanktioner för att motivera honom/henne till att ändra uppfattning. Sådana negativa sanktioner kan enligt studien också förekomma då parterna är oense om vilken behandlingsform som är lämpligast och socialsekreteraren vill få klienten att ändra sig angående detta. Författarna menar att en genuin dialog mellan socialsekreterare och klient, ett demokratiskt samtal, försvåras av två faktorer. Den första är att socialsekreteraren har ett tolkningsföreträde framför klienten och därmed makten att definiera situationen. Den andra försvårande faktorn är den svenska narkotikapolitikens inställning att narkotikamissbruk till varje pris måste stoppas. Denna inställning gör, enligt författarna, att målet med drogfrihet hela tiden hamnar i förgrunden och andra behov som klienten kan tänkas ha och önskar ha hjälp med inte prioriteras så länge drogfriheten förblir ouppfylld.

5.3 Sammanfattande reflektioner

De etiska principer gällande mötet mellan socialarbetare och klient, som avhandlades i första delen av detta kapitel, framstår som en viktig bakgrund till hur klientarbetet bör utformas med avseende på klientens möjligheter till delaktighet. Därmed kan de utgöra en god referensram för föreliggande studie. Då dessa enbart är principer, bidrar de dock inte till någon förståelse av hur arbetet faktiskt går till i den praktiska verkligheten.

Den studerade forskning, som berört det faktiska mötet mellan socialsekreterare och klienter utifrån vad som kan ses som en samförståndsaspekt (se inledningen av detta kapitel), har

bidragit med flera intressanta vinklar av hur ett samförstånd i arbetet kan åstadkommas och vad som kan ligga i vägen för ett sådant. Det är en på flera håll mörk bild som ges av detta. Vad som saknas i denna forskning, är dock ett perspektiv där just ordet *samförstånd* utgör fokus för studien, även om det, som tidigare nämnts, går att dra paralleller till detta utifrån forskningens resultat. Då just samförståndet är en så viktig del av socialtjänstlagens paragraf gällande arbetet med missbrukare, är det något anmärkningsvärt att ordet inte problematiseras mer, framför allt i den sistnämnda studie som, framför andra i mitt material, studerat just denna grupp. Med tanke på lagens formulering, skulle det här ha varit intressant, inte minst ur ett klientperspektiv, att mer grundligt få ta del av socialsekreterarnas inställning till samförståndet, i vilken utsträckning man upplever att det uppnås och hur man bär sig åt för att skapa ett sådant i planeringsarbetet. Att döma av en rundringning till några insatta på missbruksområdet, som gjordes i samband med denna uppsats, verkar det inte heller som att denna vinkel är något fokus för pågående forskning. Med min studie hoppas jag därför börja fylla denna lucka.

6. Teoretiska perspektiv

6.1 Teorin om det kommunikativa handlandet

Ett teoretiskt perspektiv som jag bedömt vara relevant för denna uppsats är Habermas (1988) teori om det kommunikativa handlandet. Denna teori valdes eftersom den fokuserar på just samförståndet som något som genom kommunikationen mellan två parter bör eftersträvas, vilket gör den direkt applicerbar på denna uppsats syfte och frågeställningar. Habermas teori är omfattande och i min mening mycket komplex, och min avsikt har inte varit att redogöra för samtliga delar av den. Istället fokuseras följande framställning på de delar som jag anser ha varit mest relevanta för mitt syfte. Jag har utgått från Habermas egen text, men då jag funnit denna vara stundtals svårbegriplig, har jag även använt mig av Anita Kihlströms (1990) tolkning av teorin. På ett ställe har även Kähls (1995) tolkning använts.

En *social handling* innebär, enligt Habermas (1988), att individen försöker uppnå ett önskvärt tillstånd, ett mål, genom att förverkliga en handlingsplan. Denna handlingsplan baseras på individens tolkning av sin situation och möjliggör ett val mellan olika handlingsalternativ, där individen väljer det alternativ som han tror är mest framgångsrikt. Då två (eller fler) individer möts, korsas också deras respektive handlingsplaner och förverkligandet av dessa handlingsplaner kan då gå till på olika sätt. Mötet kan exempelvis resultera i vad Habermas (ibid.) kallar ett strategiskt handlande. Detta innebär att parterna på olika sätt försöker att utöva inflytande på den andres beslut för att man på ett framgångsrikt sätt skall kunna uppnå sitt eget mål. Detta kan till exempel ske genom att den ena parten försöker att språkligt manipulera den andre till att bli ett instrument för sina egna syften (ibid.). Om den ene parten besitter en större makt, eller har en större språklig förmåga, kan denne använda denna fördel till att styra den andra parten så att han själv kan uppnå sitt mål (Kihlström 1990). I denna typ av handlande uppnås alltså den ene partens mål på bekostnad av den andres.

Mötet kan dock även, menar Habermas, resultera i ett *kommunikativt handlande*, vilket innebär att individerna strävar efter att genomföra sina handlingsplaner *i samförstånd* med varandra (Habermas 1988). Detta sker genom att deltagarna i en dialog, med hjälp av argumentation, når fram till en ömsesidig förståelse (Kihlström 1990). Här är det just uppnåendet av ett samförstånd som ses som det överordnade målet; uppfyllandena av de enskilda målen är alltså underordnat denna ambition (ibid.). Habermas menar att denna typ av handlande förutsätter en kommunikation som är fri från auktoritet och olika hierarkiska nivåer; det är endast genom argumentation, mellan två jämlika parter, som samförståndet skall uppnås. Han anser själv att detta är ett idealtillstånd, då en sådan maktfri situation sällan existerar i det verkliga livet, men menar att det likväl bör eftersträvas.

En grundläggande förutsättning för det kommunikativa handlandet är, enligt Habermas, att parterna är villiga att samarbeta. En annan förutsättning, är att individerna gör en gemensam tolkning av situationen, så att de har en gemensam, "accepterad grundval" (Habermas 1988: 177). Den gemensamma tolkningen, eller grundvalen, kräver i sin tur att parterna accepterar tre giltighetsanspråk för argumentationen; att man talar sanning när man beskriver den objektiva verkligheten omkring sig, att man följer normativa regler för den sociala interaktionen samt att man är ärlig då man beskriver sina personliga upplevelser, det vill säga är "äkta" inför den andre (Kihlström 1990).

Habermas (1988) menar att det kommunikativa handlandet utesluter all annan slags kommunikation, som exempelvis den strategiska; en kommunikationsprocess mellan två parter kan enligt honom inte samtidigt ske genom att parterna försöker utöva inflytande på

varandra, och att de försöker uppnå ett samförstånd. Han skriver således att "...vad som *uppenbart* uppnås genom yttre inverkan, genom belöning, hot, suggestion eller bedrägeri kan inte subjektivt räknas som samförstånd" (ibid. s 178). Ett samförstånd kan alltså inte tvingas på en part. Så snart en av parterna inser att "samförståndet" är ett resultat av den andre partens yttre påverkan på honom, förlorar den sin karaktär av ett gemensamt vetande eller, som Kihlström (1990), uttrycker det, en ömsesidig förståelse. Enligt Habermas (1988) är det bara om parterna binds samman av ett gemensamt vetande som ömsesidiga förpliktelser kan uppstå. Uppnåendet av ett samförstånd måste enligt Kihlström (1990), dock inte med nödvändighet betyda att de båda parterna i slutändan tycker exakt likadant. Poängen är istället att de vet i vilket avseende deras åsikter eventuellt skiljer sig åt och att båda, om de är oeniga, är beredda att acceptera motpartens argument därför att detta är bättre eller mer förnuftigt än deras eget. Detta kräver att båda parter har en "öppenhet och lyhördhet inför den andres åsikter, ett intresse för hållbarheten i den andres argument och en beredskap inför att dessa kan vidga den egna kunskapen" (ibid. s 47). På detta sätt, menar Kihlström vidare, kan ett argument förmå att övertyga den andre på grund av att det är mer konstruktivt än ett annat, och inte för att den part som uttrycker det besitter mer makt än den andre parten.

Habermas menar att den kommunikativa handlingen kan verka frigörande och rätta till missförhållanden inom det sociala arbetet (Kähl 1995). Genom att kommunikationen strävar efter att uppnå samförstånd, kan klienterna bli bemötta som jämställda subjekt i mötet med socialarbetaren. Enligt Kihlström stärker uppnåendet av ett samförstånd också klientens identitet, gör att han känner en större mening med samhällets insatser och medför en större känsla av solidaritet med socialarbetarens handlande. På detta sätt ökar, enligt henne, klientens handlingskompetens och sociala integration.¹ Habermas menar dock att det finns ett antal hinder mot denna frigörande funktion av kommunikationen, exempelvis en ojäm maktbalans mellan parterna och att mötet har en auktoritär-hierarkisk struktur. I det sociala arbetet kan detta till exempel handla om att socialsekreteraren, på grund av sin maktposition, kräver tolkningsföreträde gentemot klienten i mötet med honom, vilket försvårar skapandet av ett samförstånd (Kihlström 1990). För att kunna nå en ömsesidig förståelse, ett samförstånd, med klienten krävs att socialarbetaren kommunicerar med denne utan att sätta sig över honom. Socialarbetaren måste vara beredd på att hans yttrande underställs samma krav på giltighet som klientens gör; hans yrkesroll skall inte utgöra något "skydd" i detta avseende (ibid.).

Ett annat hinder för det kommunikativa handlandet har att göra med vad Habermas (1988) kallar för "systemvärldens" kolonisation av "livsvärlden". Systemvärlden och livsvärlden är enligt Habermas två parallellt existerande delar av vår verklighet. I systemvärlden strävar människorna efter att uppnå vissa på förhand bestämda mål, ofta av ekonomisk karaktär, och makt och pengar är här styrmedel för handlandet. I denna värld råder, enligt Habermas, en instrumentell rationalitet, vilket innebär att de enda handlingar som anses vara rationella är de som på ett effektivt sätt bidrar till att de uppsatta målen uppnås. I livsvärlden däremot, råder vad han kallar en kommunikativ rationalitet, vilket betyder att människorna försöker att koordinera sina handlingar med hjälp av språket. Det är alltså här det kommunikativa handlandet äger rum (Kihlström 1990). Habermas (1988) menar alltså att systemvärlden i dagens samhälle alltmer börjar kolonisera livsvärlden, och hävdar att detta påverkar alla aspekter av vårt dagliga liv. I det sociala arbetet blir konsekvenser av denna kolonisering, enligt Habermas, att klientens problem, så som exempelvis arbetslöshet, eller mer relevant för denna uppsats, missbruk, börjar mätas i pengar. Socialarbetarnas synsätt riskerar då att bli

¹ Uppsatsskrivarens samtal med Kihlström 070502

alltmer ”instrumentellt präglat och effektivitetsinriktat medan en kommunikation med ömsesidig förståelse och samförstånd sätts på undantag” (Kihlström 1990:43-44). Följden kan bli, att relationerna till klienterna reduceras till något administrativt, att klienterna omyndigförklaras och att det skapas en ”elitär expertkultur” hos socialarbetarna som försvårar kommunikationen med klienterna.

Kritiken mot Habermas teori handlar bland annat om att det kommunikativa handlandet förutsätter en idealsituation som sällan existerar; den har därför kallats utopisk (Kihlström 1990). Habermas är också själv, som framgår av ovanstående, medveten om att förutsättningarna för att ett samförstånd sällan tillgodoses i det verkliga livet. Han hävdar dock likväl, vilket också nämnts, att ett kommunikativt handlande ändå måste eftersträvas, exempelvis i det sociala arbetet, eftersom det kan verka ”frigörande” på de maktindränkta relationer som finns här. Det är också detta resonemang jag intresserar mig för hos Habermas teori, och som gör att jag valt att använda teorin som en utgångspunkt för analysen av denna studies resultat. Jag utgår från Kihlströms (1990) ståndpunkt, då hon beskriver relevansen av Habermas teori för det sociala arbetet; enligt henne bör teorin framför allt ses som en ”tankemodell med vars hjälp det går att ’diagnosticera’ olika verksamheter inom vårdapparaten när det gäller strävanden att bemöta hjälpsökande människor på ett jämlikt och ömsesidigt sätt” (ibid. s 113). Inspirerad av detta sätt att se på teorin, kommer jag, i min kommande analys, att utifrån teorin försöka bedöma om det hos ”mina” informanter finns en *strävan* efter att planera vården/hjälpen i samförstånd med sina klienter.

6.2 Ett maktperspektiv

Enligt Habermas teori är, vilket framgår av föregående avsnitt, en ojämn maktbalans mellan socialsekreterare och klienter ett av hindren mot att uppnå samförstånd dem emellan. Jag anser därför att även ett maktperspektiv kan tjäna som en kompletterande teoretisk ram till min studie, för att analysera de hinder mot en samförståndsplanering som framträder. Ett maktperspektiv, som i mina ögon är relevant ur denna aspekt, framförs av Järvinen (2002). Hon anser att relationen mellan socialarbetare och klient per definition är asymmetrisk; att det alltid är den förra som i mötet besitter mer makt än den andre. Särskilt intressant är hennes ståndpunkt att det inom det sociala arbetet, exempelvis i socialtjänsten, råder en ”doxa”; det vill säga ”ett system av föreställningar och normer om vad det vill säga att tillhöra en viss klientkategori... och vad man skall göra för att lösa problemen” (ibid. s 10). Denna doxa är ofta uttalad i personalgruppen, menar Järvinen, och det är inte heller alltid som klienten känner till den. För klienten innebär existensen av doxan att de, för att kunna få hjälp överhuvudtaget, måste anpassa sig till den hos socialarbetarna rådande bilden av vad det innebär att vara till exempel alkoholist eller narkotikamissbrukare. Även om de själva har en annorlunda bild av sina problem, hur de uppkommit eller hur de lämpligen kan lösas, kan de enligt Järvinen, alltså inte hålla fast vid denna bild i längden; de får, enligt henne, helt enkelt lov att ”omskriva sin livshistoria så att den passar ihop med institutionens explicita och *implicita* människosyn och behandlingsideologi”.

7. Uppsatsens fortsatta disposition

I kommande kapitel, kapitel 8, kommer resultaten från intervjuerna att redovisas. Redovisningen sker genom att jag först gör en genomgång av de viktigaste resultaten. Därefter redogörs mer detaljerat för svaren från samtliga frågor i intervjuguiden, och för att tydliggöra dessa har frågorna delats upp i teman, som i sin tur fått en egen rubrik. I några fall, har dock två frågor slagits ihop till ett tema, eftersom de ansetts så relaterade att separata rubriker inte bedömts vara nödvändiga. För att informanterna inte skall kunna identifieras, används (som tidigare beskrivits) fingerade namn, och eventuella namn på stadsdelar eller liknande som kan framgå av citaten har tagits bort. För en närmare beskrivning av informanterna, som här givits namnen Anna, Karin, Monica, Leif och Berit, hänvisas till Metodkapitlets (kapitel 4) rubrik "Informanterna". För att underlätta skrivandet nämns också klienten genomgående som "han", även om både kvinnliga och manliga klienter naturligtvis förekommer.

I kapitel 9, Analyskapitlet, analyseras sedan dessa resultat med hjälp av studiens teoretiska perspektiv, och uppsatsens frågeställningar besvaras. Analysen koncentreras kring de tillvägagångssätt socialsekreterarna angett sig tillämpa för att en samförståndsplanering skall kunna åstadkommas och de svårigheter/hinder de upplever mot en sådan planering. Det avslutande kapitlet, kapitel 10, innehåller slutligen en diskussion av resultaten samt en framåtblick till kommande forskning.

8. Resultat

De huvudsakliga resultaten av intervjuerna är följande: Informanterna är eniga om att en planering i samförstånd skall innebära att klienten skall vara delaktig i sin planering och att de tillsammans med klienten, genom en dialog, skall komma till en överenskommelse kring denna. De menar också att det allra mesta talar för en samförståndsplanering, bland annat att man därmed uppnår ett bättre resultat, då klienten genom sin delaktighet i planeringen blir mer motiverad till att genomföra den. Dialogen med klienten förs fram som det mest betydelsefulla tillvägagångssättet för att en planering i samförstånd skall uppnås. Härigenom försöker informanterna ”lyssna in” och ”känna av” klienten, för att på så vis kunna möta honom där han är och anpassa hjälpen till rätt nivå, synliggöra klientens egna mål, vilka enligt flera av dem så långt möjligt bör utgöra utgångspunkten i arbetet, och motivera klienten till att vidta nödvändiga åtgärder för att dessa mål skall kunna uppnås. Samtliga informanter upplever att planeringen av klienternas vård/hjälp i de flesta fall sker i samförstånd med dessa, även om de anser att detta samförstånd inte är helt entydigt. De menar dock att det också kan finnas hinder mot en samförståndsplanering. Dessa kan till exempel vara kontextuella, såsom exempelvis budgetbegränsningar eller resursbrister, internt organisatoriska, som en segdragen byråkrati, mötesrelaterade, som exempelvis en oenighet kring planeringens tidsramar, eller utgöras av klienten själv, exempelvis beroende på dennes dåliga hälsa eller att han undanhåller en del av sanningen kring sin situation. I detta kapitel redovisas delresultaten mer detaljerat under var sin underrubrik.

8.1 Tolkningar av samförståndet

För att inledningsvis få en bild av hur socialsekreterarna ser på begreppet samförstånd, ombads de ge sina personliga tolkningar av detta begrepp. Dessa visade sig vara ganska samstämmiga. Man framhåller att det handlar om att ha en *dialog* med klienten och att klienten skall vara *delaktig* i planeringen av sin vård och hjälp. Det handlar också om att socialsekreteraren, genom ett *samråd* med klienten, *tillsammans* med denne skall nå en *överenskommelse* om hur man skall arbeta vidare. Så här säger till exempel Anna:

Alltså, det skall ju ske i samråd med klienten, klienten skall vara med i planeringen, de skall ha mycket att säga till om, tillsammans med mej, alltså att man gör en öppen, realistisk vårdplan, planering tillsammans med personen ifråga... en överenskommelse tillsammans med, ungefär så. Det är så jag tänker. (Anna)

Karin gör en liknande tolkning. Hon tillägger dock också att samförståndet handlar om att hitta en ”arbetsallians” med klienten, som man kan arbeta vidare utifrån:

Jag tolkar det väl lite grann som att man tillsammans med klienten.. ja, kommer överens om, eller på nåt sätt hittar en arbetsallians.. Ibland kan det ju vara så att en klient kommer till mej och kanske inte riktigt vet vilket slags stöd han eller hon behöver, och tror att om jag får en bostad så löser sig allt det andra... och så försöker man tillsammans mötas i detta, på nåt sätt, jag kan ju se att det finns behov av annat än kanske bara en bostad och så försöker man ihop, under utredningen i en process då.. ja, hitta en punkt där man kan mötas i detta. Och.. där man blir överens och hittar nåt som kan samarbeta kring. (Karin)

8.2 Vikten av en samförståndsplanering

Ett viktigt argument **för** att planera vården eller hjälpen i samförstånd med klienten anses vara att man uppnår ett *bättre resultat* om klienten fått vara delaktig i sin planering. Detta argument framförs tydligt av fyra av informanterna: Monica, Anna, Leif och Berit. En större

delaktighet hos klienten gör nämligen, enligt dessa personer, att han är mer motiverad till att genomföra den planerade vården/hjälpen och mer angelägen om att inte misslyckas. Ett annat argument för en planering i samförstånd är att klienten på detta sätt får en *större insikt* i vad han ger sig in på och vad som krävs av honom:

Alltså jag är av den tron att man,, vinner mer på att, alltså klienten är mer motiverad, klienten... har själv gått med på det och så länge man har med klienten i planeringen så har ju de fått bestämma en del av det, och då märker man att de blir mer motiverade till att uppnå nånting, alltså det är ju frivilligt, de vill.. och det tror jag att man uppnår... jag tror att man uppnår en bättre vård med klienten, man lyssnar mer, tar till sig mer av det de säger. Det är ju klienten som skall vårdas, det är klienten som gör jobbet, de vet vad det innebär, alltså att planera nånting med en klient, då vet man vad det innebär, vad det krävs av dem, oftast. Man uppnår ju ett bättre resultat förhoppningsvis... (Anna)

Ett tredje argument för att planera i samförstånd med klienten, som presenteras av Leif och Karin, är att *klienten själv måste vilja förändras* för att vården/hjälpen skall kunna vara framgångsrik. Genom att planeringen görs i samförstånd med klienten, säkerställer man att den utgår från hans egen vilja och att den också ligger på en nivå som han kan acceptera. Ett citat från Karin får illustrera denna ståndpunkt:

Alltså att försöka förändra nån på ett sätt som han eller hon, för det första kanske inte är redo för den förändringen och sen kanske inte heller vill ställa upp på just det arbetssättet, eller den behandlingen, den insats som jag tänker mig är den riktiga, så.. så kolliderar det ju, och då.. då kan ju jag sitta och planera och planera och skriva vilka fina arbetsplaner som helst, det blir ju en pappersprodukt, det blir ju ingenting.. och sen så, så rasar det efter ett tag. (Karin)

Även om det allra mesta talar för att planera arbetet i samförstånd med klienten, anser dock samtliga också att det finns ett viktigt argument **mot** en samförstånds lösning. Detta gäller i de situationer *då tvångsvård blir aktuellt*, eftersom missbruket är så allvarligt att det utgör en fara för klientens, eller någon annan persons, liv. Här går det, menar man, inte att inledningsvis planera vården i samförstånd, även om det även i dessa lägen bör bli en sådan lösning på sikt. Istället handlar det i dessa lägen om att agera livräddare:

...i de fall där klienten är så illa därav av sitt missbruk så man inte har så mycket val, då kan man liksom inte vänta på.. samtycke, och den processen, utan då är man tvungen att gå in och göra nåt.. och det handlar ju i de situationerna mest om att rädda livet, egentligen.. på folk. (Berit)

8.3 Den levande dialogen

Hur går man då praktiskt tillväga för att planera hjälpen eller vården i samförstånd med klienterna? Samtliga socialsekreterare framhåller att de använder *dialogen* som ett medel för att åstadkomma ett samförstånd med klienten. Dialogen anses, enligt vad jag kan uppfatta, rentav genomsyra all kontakt med klienterna, med undantag för de fall då tvångsvård aktualiseras. Genom dialogen försöker informanterna skapa en reell kontakt med klienten, för att få en uppfattning om vem han är och vad han behöver hjälp med. Samtliga uppger att de i dialogen anstränger sig för att verkligen lyssna på klienten och ”känna in” var han befinner sig. Genom detta kan de möta klienten där han är och lägga hjälpen på en nivå som han kan acceptera, vilket de menar är grundläggande för att planeringen skall kunna ske i samförstånd med honom. Både Leif och Berit försöker exempelvis ”matcha” klienten till rätt insats, genom att försöka känna av vad som är lämpligt för just honom, en process som enligt Leif måste få ”ta lite tid”. För Karin innebär att möta klienten där han är, att hon ibland, åtminstone till en början, ”går med” klienten i hans önskemål, även om hon själv inte tror på den valda vägen i

längden. Genom att göra detta, kan hon skapa en god grund att stå på inför det fortsatta arbetet:

... för att man ändå skall på nåt sätt nå någonstans, för att man skall kunna bygga upp en relation, för att man skall kunna uppnå nån slags förändringsprocess, så måste man ändå möta klienten där han eller hon är.. sen är det ju alltså, det man själv tycker är orimliga önskemål, så måste man ändå börja där... (Karin)

Även Leif menar att det ibland kan vara viktigt att ”gå med” klienten en bit, för att en god relation skall etableras. För honom kan det exempelvis handla om att på olika sätt försöka avdramatisera kontakten:

... jag kanske mer eller mindre medvetet går med de här klienterna en bit, så länge de inte far för illa och de inte fortsätter att dra in anmälningar naturligtvis, för då får jag kanske ta till hårdhandskarna, men.. jag kan gå med dem, jag kan träffa dem hemma för att slippa den här dramatiken att ta sig hit och sitta i en myndighet osv.. och försöka ha en så jämlik diskussion som möjligt... (Leif)

Ett viktigt sätt att genom dialogen skapa en samförståndslösning, är också, enligt flera av informanterna, att låta klienten formulera sina egna mål för arbetet och låta dessa vara utgångspunkten för den fortsatta planeringen. Denna målformulering kan exempelvis ske, som i Karins ärenden, genom att klienten, via en utredningsmall, får skatta sina problem och bestämma vad han vill koncentrera ansträngningarna på, vilket sedan ligger till grund för en fördjupad diskussion. Anna använder frågandet som ett sätt att hjälpa klienten att i dialogen formulera sina mål, och undviker att ge klienten ”färdiga lösningar”:

... alltså det är ju genom att fråga... alltså, man sätter sig ner, man gör ju en planering, alltså, jag låter ju hela tiden klienten komma fram till, vad har han eller hon för mål.. sätt upp målen själv... diskutera kring... vad vill du med det här? (...) .. ofta kommer de ju fram till själva, vet de inte vad som finns så hjälper man dem ju... Hur skall du göra för att hantera dina... dina upplevelser kring missbruket, kring det och det, det du varit med om... kan vara bra att prata med någon... så att de hela tiden själva får sätta ord på vad det är som skall till. Man ger dem inga färdiga lösningar. (Anna)

Även Berit använder sig av ”öppna” frågor i dialogen, för att få klienten att formulera sina mål med arbetet. Liksom Anna anser hon att det är viktigt att undvika färdiga lösningar utan istället vara ”öppen för att klienten kan ha en annan bild” av situationen. Att låta klientens mål utgöra utgångspunkten för planeringen, innebär enligt Monica och Karin att de i arbetet måste undvika att själva styra planeringen i en viss riktning. Om inte detta sker riskerar planeringen, vilket båda erfarit, att läggas på en för klienten orimlig nivå, eller en nivå som han inte vill rätta sig efter. De har då varit tvungna att ”backa bandet”, för att säkerställa att de haft klienten med sig, och tillsammans med honom göra upp en ny planering som han varit beredd att skriva under på. Därmed har planeringen, i deras mening, kunnat ske i samförstånd. Att låta klientens mål utgöra utgångspunkten, innebär också, enligt Karin och Anna, att de ibland får jämka sin egen inställning till vad som är en ”godtagbar” alkohol- eller drogkonsumtion, till en nivå som de och klienten kan enas om. Detta anser de är nödvändigt för att en fortsatt planering i samförstånd skall möjliggöras:

... om man inte möter upp, jag menar om klienten säger till mej att ”jag vill sluta med amfetaminet men jag vill kunna röka hasch nån gång då och då”, så säger jag ”nej, men, absolut avhållsamhet, det är ju det som jag ser att du behöver...

I: Det blir svårt att mötas i det...?

IP: Det går ju inte. Det gör det inte. (Karin)

Förutom som ett medel att synliggöra klientens egna mål, benämns socialsekreterarens frågande och nyfikenhet i dialogen som viktigt av en annan anledning. Enligt Monica är nyfikenheten och frågandet det enda sättet för en socialsekreterare, som liksom hon själv saknar egen erfarenhet av ett liv med missbruk, att på allvar kunna sätta sig in i klientens

värld och försöka förstå honom. Därmed blir ett ständigt nyfiket frågande för henne en förutsättning för en samförståndsplanering:

Jag tänkte mest på att man lever i så olika världar så att det blir svårt i det att hitta nåt samförstånd eftersom man är så pass olika människor, det krävs ju... det krävs frågandet så, från min sida, det är frågandet hela tiden (Monica)

Dialogen används av informanterna också till att försöka motivera klienten till att ta de steg som behövs för att hans mål skall kunna uppnås. Detta tas av samtliga upp som viktigt för att planeringen skall kunna göras i samförstånd. Karin beskriver exempelvis att hon, efter att först ha gått med klienten i hans önskemål, arbetar med motiverande samtal för att försöka visa klienten ”vad som måste till för att man skall komma dit han eller hon vill”. Genom att prova olika vägar tillsammans med klienten blir det uppenbart för båda vad som inte fungerar och vad som kanske måste till, och via denna process kommer klienten, enligt henne, slutligen till en punkt där han själv inser vad som måste göras. Även Monica och Anna menar att det i dialogen sker ”mycket motivation” från deras sida, för att en överenskommelse skall nås kring planeringen. Enligt Monica kan det till exempel handla om att ”pusha” klienten till att ta nästa steg i en förändringsprocess, något han på grund av sviktande självkänsla kanske inledningsvis inte vågar. Monica menar dock att det i dialogen samtidigt måste finnas en grundläggande respekt för att klienten är ”expert på sitt eget liv” och själv vet som fungerar bra för honom. Enligt henne är detta avgörande för att en planering i samförstånd skall kunna åstadkommas.

En dialog förs slutligen även runt de arbetsplaner, i vilka klienternas konkret formulerade mål nedtecknas. Monica, Berit och Karin beskriver till exempel hur målen kontinuerligt följs upp av socialsekreterare och klient, samt ibland även representanter från boenden, behandlingshem etc, där man gemensamt diskuterar hur det har gått och om något mål skall bockas av, tas bort eller läggas till. Ambitionen är att klienten i denna dialog skall ha mycket att säga till om. Monica berättar att hon ansvarar för att klienten får mycket utrymme i dessa diskussioner. Hon ger också klienten möjlighet att efter varje möte ge sina synpunkter på de av henne nedskrivna anteckningarna, för att säkerställa att det han sagt inte missuppfattats. Även gemensamma studiebesök på olika boenden, behandlingshem etc, som av samtliga informanter beskrivs som ett praktiskt tillvägagångssätt att planera i samförstånd med klienten, bygger på en dialog då de sker efter det att socialsekreteraren och klienten tillsammans kommit fram till ett eller flera lämpliga alternativ. Syftet med dessa är att klienten skall få känna efter om det valda alternativet passar honom, och efter lite betänketid, som i Leifs ärenden brukar vara några dagar, får klienten bestämma sig för om han vill prova på det besökta alternativet. Är klienten då negativ, återgår man till att diskutera och bokar in ett nytt besök någon annanstans.

8.4 Upplevelser av samförstånd

Socialsekreterarna ombads att fundera kring hur de, utifrån sin erfarenhet, tycker att det i praktiken går att planera vården/hjälpen i samförstånd med klienterna. Avslutningsvis i intervjun, fick de också frågan om hur ofta de upplever att det i de egna ärendena faktiskt blivit en planering i samförstånd. Då dessa två frågor till stor del går ihop, har jag valt att här redovisa svaren gemensamt.

På båda frågorna gavs positiva svar; socialsekreterarna uppgav att det tyckte att det oftast fungerade bra att planera i samförstånd och upplevde att det i de flesta fall blivit en planering i

samförstånd i de egna ärendena. Då svaren på den förstnämnda frågan utvecklas, upplever jag dock att den från början tydligt optimistiska bilden nyanseras något hos de flesta av dem.

Leif är den av socialsekreterarna som, enligt min uppfattning, har den mest optimistiska upplevelsen av huruvida planeringen sker i samförstånd med klienterna, och jag upplever inte heller att denna bild förändras nämnvärt under intervjuens gång. Han menar att det oftast fungerar ”jättebra” att planera i samförstånd med klienterna. Enligt hans uppfattning beror detta troligen på att de flesta klienter han kommer i kontakt med, som alla är över trettio år, har börjat tröttna på drogerna och är verkligen motiverade till att sluta missbruka:

För att många av dem jag jobbar med har ju... ja, som vi brukar säga lite slarvigt, missbrukat färdigt... de har börjat bli trötta, de har inte samma kick av amfetaminet som de hade och.. de orkar inte på samma sätt va. Och det kan man se redan när de har fyllt trettio. (*Leif*)

Till skillnad från de lite yngre klienterna, som inte mår ”tillräckligt dåligt än” och enligt honom kräver en hel del motivationsarbete, ber dessa klienter därför om hjälp på ett annat sätt, vilket enligt *Leif* sannolikt gör det lättare att nå ett samförstånd. Han anser även att han är bra på att skapa relationer till sina klienter, vilket han tycker också underlättar detta. *Leif* upplever att det ”i de allra flesta fall” blivit en planering i samförstånd i hans egna ärenden.

En optimistisk bild ges också av *Karin*. Hon menar att det fungerar ”rätt” bra att planera i samförstånd; enligt henne är arbetet mycket ”klientcentrerat” och klienten får därmed mycket att säga till om i planeringarna. De arbetsplaner som finns innehåller i hennes mening endast sådant som klienten känner att han kan ställa upp på, vilket innebär att planen ibland ligger på en mycket basal nivå:

Sen kan ju en del arbetsplaner vara väldigt basic, det kan ju stå två saker där, det kan ju handla om att... ja, jag skall inte dricka alkohol *varje* dag, till exempel.. så att det är ju... rätt basic då, men då är det ju utifrån vad klienten själv är villig att ställa upp på.. också. (*Karin*)

Karin konstaterar dock att, trots att hon upplever att utformningen av arbetsplanerna sker i samförstånd med klienten, faller planeringen inte sällan när den skall omsättas i praktiken. Hon menar att detta *kan* ha att göra med att planeringen, tvärtemot hennes upplevelser, faktiskt inte gjorts helt i samförstånd, även om hon menar att det också kan ha andra orsaker. Det kan då exempelvis röra sig om att det finns ett ”indirekt tvång” inbyggt i planeringen, i form av olika krav som klienten måste acceptera för att han skall beviljas en viss insats. I en del fall kan det detta medföra, tror hon, att klienten accepterar kraven trots att han ”kanske inte riktigt är där egentligen”. Enligt *Karin* uppstår det också ibland situationer, då klienten inte vill acceptera de uppställda kraven eftersom han anser dem orimliga. I de flesta sådana fall, anser hon dock att det ändå blir en överenskommelse till slut, efter att hon förklarat vilka spelregler som gäller och att hon inte har möjlighet att hjälpa klienten om inte kraven tillgodoses. *Karin* upplever att det ”i huvuddelen” av sina ärenden blivit en planering i samförstånd med klienten.

Anna upplever också att det ”oftast” fungerar bra att planera vården/hjälpen i samförstånd med klienterna. Hon anstränger sig för att lyssna på vad klienten vill ha och försöka ordna detta för honom, och låter också klienten i största möjliga mån bestämma sina egna mål. *Anna* tycker dock att hon ibland försöker styra in klienten på andra tankar eftersom planen i hennes ögon framstår som alltför orimlig, och ifrågasätter därför om planeringen verkligen sker i samförstånd. Hennes slutsats är dock att det i alla fall blir ett samförstånd i slutändan, om än något ”motvilligt”, eftersom hennes förslag bara inkluderas i planen om klienten först

accepterat dessa. Liksom Karin konstaterar hon dock att klienten måste underkasta sig olika krav, exempelvis från socialtjänsten och olika boenden, för att han skall få den önskade insatsen. Därmed är, i hennes mening, inte alla delar av planen ett resultat av ett samförstånd med klienten. Hon konstaterar också, likt Karin, att planeringen inte sällan faller när den skall prövas i praktiken, och spekulerar i att en orsak till detta kan vara att planeringen lagts ”på en för hög nivå” och därmed varit orealistisk. Anna upplever att planeringen sker i samförstånd i de allra flesta av sina egna ärenden, även om samförståndet, som framgår av ovanstående resonemang, kanske inte blir heltäckande.

Berit tycker, även hon, att det ”i stort sett” fungerar bra att planera vården/hjälpen i samförstånd med klienten. Hon tycker att arbetsplanerna utformas genom att klienten och hon tillsammans, genom dialogen, diskuterar fram olika punkter. *Berit* menar dock att klienten i en del fall inte har något annat val än att acceptera planeringen, och att arbetet i dessa fall därför snarare bör betraktas som en ”frivillighet under tvång”. Det kan exempelvis handla om att klienten för att få försörjningsstöd tvingas göra något åt sitt missbruk, även om han egentligen inte är redo för det. Hon tror också, liksom Karin, att detta tvång kan orsaka att planeringen faller när den möter verkligheten. *Berit* anser också att hon som socialsekreterare styr en del i dialogen, exempelvis genom att berätta vilka behandlingar som enligt forskning och hennes egen erfarenhet är mest effektiva och styra in samtalet på dessa. Denna sker enligt hennes uppfattning främst med yngre klienter, som inte vet så mycket om missbruksvård, men också med hjälpsökande utan specifika önskemål, vilka enligt *Berit* utgör merparten av klienterna. *Berit* anser att det på ett sätt är lättare att uppnå en samförståndsplanering med dessa klienter, eftersom de ofta accepterar hennes förslag. Hon menar dock att det i detta också finns en risk för ”manipulation” från hennes sida, eftersom klienten godkänner förslaget på grund av att brist på överblick av övriga alternativ:

.. vi har en föreställning om vad som kan vara bra för den här klienten och då.. försöker vi ju att få in klienten i det och...klienten kanske inte har den överblicken som vi har så att.. utan då brukar de väl acceptera det. (*Berit*)

Men det kan också vara så, menar *Berit*, att klienterna själva efterfrågar den behandling som hon förespråkar, vilket förstås underlättar en planering i samförstånd. Sammanlagt, anser hon att det mestadels blivit en planering i samförstånd i sina egna ärenden, på ett tidigare eller senare stadium.

Monica, slutligen, tycker också att det mestadels fungerar att planera vården/hjälpen i samförstånd med klienten. Hon tycker att hon oftast lyckas få en bild av vad klienterna vill och att hon kan möta klienten i detta. Att uppnå ett samförstånd kring en planering kan dock, i hennes ögon, vara en lång, ofta ”flerårig” process, som beror både på klientens motivation och vad socialtjänsten kan erbjuda. Möjligheterna till en samförståndsplanering beror också enligt henne mycket på vilken slags relation hon som socialsekreterare lyckats skapa; ju mer tillitsfull relationen är, desto större sannolikhet för en sådan planering. Liksom Anna och Karin konstaterar hon att även om utformningen av arbetsplanen sker tillsammans med klienten, faller den inte sällan i praktiken, och i likhet med dem tror hon att orsaken kan vara att klienten trots allt inte varit med på den. Anledningen till det kan i sin tur vara, menar hon, att klienten inte egentligen varit motiverad till en förändring trots att han gett sken av detta, eller att hon själv har styrt planeringen och överskattat klientens förmåga att genomföra den. *Monica* menar också att en planering i samförstånd kan försvåras av de krav som ställs på olika insatser; exempelvis kan klienten inte beviljas ett drogfritt boende om han ofta är drogpåverkad. Hon anser dock, liksom Karin, att hon oftast kan komma fram till en överenskommelse med klienten efter att hon tydliggjort vilka regler som gäller för att hon

skall kunna hjälpa honom. Sammantaget upplever Monica att det ”rätt ofta” blivit en planering i samförstånd i sina egna ärenden.

Sammanfattningsvis är socialsekreterarnas huvudsakliga upplevelser att det i de flesta fall blir en planering i samförstånd med klienten. Även om den samlade bilden utifrån en samförståndsaspekt är ljus, problematiserar dock alla utom en om planeringen kan sägas ske helt i samförstånd med klienten. Man menar att till exempel ofrånkomliga krav och/eller deras egen styrning i mötet förhindrar ett komplett samförstånd. I kommande avsnitt behandlas fler upplevda hinder eller svårigheter mot en samförståndsplanering.

8.5 Hinder mot en samförståndsplanering

Som redan framgått, är en allmän uppfattning hos informanterna att en samförståndsplanering omöjliggörs då klienten till följd av sitt missbruk är i så dåligt skick att tvångsvård anses vara den enda utvägen. Föreläggningen kommer jag därför inte att fästa någon vidare uppmärksamhet på denna omständighet, utan fokuserar istället på övriga svårigheter/hinder man anser kan finnas. För att underlätta en överblick av svaren, har hindren delats upp i följande faktorer: kontextuella, mötesrelaterade, internt organisatoriska och klientrelaterade.

Kontextuella svårigheter kan för det första bestå av budgetbegränsningar. Monica och Berit anser båda att socialtjänstens budget, och kraven på socialsekreteraren att hålla sig inom denna, kan sätta gränser för vilka insatser som beviljas. Exempelvis kan det handla om att klientens specifika önskemål inte beviljas för att det enligt socialsekreteraren finns ett annat jämbördigt, men billigare, alternativ:

.. i det finns det också ett visst, att de skall hålla en viss budget.. ett visst budgettänkande, typ hushållsbudget eller så va...så att det är, utifrån den så kanske jag ska.. får jag föreslå det som är likvärdigt med det klienten vill ha, fast billigare. Det är ju det om kommer att slå igenom, va, det som kommer att råda liksom. (Monica)

Detta ”budgettänkande” innebär också, enligt Berit, att öppenvårdsalternativ ofta föredras framför behandlingshem inom organisationen, då det är billigare. Socialsekreteraren försöker därför i diskussionen ofta få klienten att först prova ett sådant alternativ, åtminstone i de fall där klienten redan har ett eget boende. Om klienten är oenig i bedömningen att de först borde prova öppenvård, utan tvärtom är ”väldigt inriktade på att de måste komma från stan och bryta med gamla kompisar och så”, kan det, enligt henne, hända att hon av ”ekonomiska skäl” får argumentera för öppenvårdsalternativet. Ett annat kontextuellt hinder för en planering i samförstånd kan, enligt Anna, vara att utomstående parter, som måste vara involverade för att planeringen skall kunna verkställas, inte går med på den lösning som socialsekreteraren och klienten tillsammans kommit fram till. Det kan till exempel röra sig om samarbetspartners, eller handläggare på familjeenheten, i de fall klienten har minderåriga barn, som sätter stopp och på så vis ”stör” samförståndet.

Andra hinder som enligt informanterna kan finnas mot att planera i samförstånd med klienten har att göra med oenighet mellan klienten och socialsekreteraren, vad jag här benämner som **mötesrelaterade faktorer**. En sådan svårighet kan, enligt Monica vara, att det hos henne och klienten finns en oenighet kring vilka tidsramar som är rimliga för planeringen. Denna oenighet kan exempelvis gälla hur snabbt en förändring bör ske. Ibland kan klienten, enligt Monicas uppfattning, vilja skynda på förändringsprocessen så att nästan allt sker på en gång, medan hennes åsikt är att det är bättre om man låter den ta lite tid. I sådana fall händer det att

hon, utifrån sin bedömning av vad som är rimligt, ”håller tillbaka” klienten. Hon tar arbetet med personer som missbrukar amfetamin som exempel:

... ibland är det faktiskt bra att det går långsamt också. Många av de här amfetaministerna, de ska ju gå snabbt, snabbt, snabbt, snabbt, de är ju så överenergiska så de klarar inte av att sitta still.. och då kan det ju på nåt vis... i och med det så hinner de ju inte tänka heller, de har bara en snabb tanke som går genom hjärnan att nu skall jag bli drogfri, ta hand om mitt barn.. än att landa mer i det och vad det kommer att leda till och ta ett ansvar för ett barn som är hemma och... vardagen kommer och... de kanske måste träna sig till det först, ta hem det över helgerna först och sen Det tar tid för båda barn och vuxna att växa in i vardagen... och det kan ju många tycka är jättejobbigt, för att de vill ha det nu.. för det är nu jag vill det. (Monica)

En annan mötesrelaterad svårighet kan enligt Monica vara att hon har svårt att möta klienten om denne vill fortsätta att ta droger, eftersom hennes inställning som organisationens representant är att droganvändande är olagligt. Därmed är hon av en annan uppfattning än Anna och Karin, som, vilket framgått tidigare, anser att man för att kunna uppnå ett samförstånd med klienten, så långt möjligt måste anpassa sig till dennes nivå när det gäller denna inställning. Monica nämner även att socialtjänstens byråkrati, vad jag vill kalla en **intern organisatorisk faktor**, kan utgöra ett hinder mot en samförståndsplanering. Hon menar att det ofta är så att klienten vill ha ”tillfredsställelse nu” men att utdragna byråkratiska processer gör att planeringen får läggas på längre sikt.

Informanterna anser, slutligen, också att klienten själv av olika orsaker ibland kan utgöra ett hinder mot en planering i samförstånd. Sådana hinder benämns här därför som **klientrelaterade**. Klientens hälsa kan exempelvis vara ett problem; enligt Anna och Berit kan klienten i enstaka fall, till följd av ett hårt och långvarigt missbruk, vara i ett så dåligt skick att en dialog med denne omöjliggörs. Enligt Berit handlar det oftast om lite ”äldre, alkoholiserade” klienter, där missbruket medfört exempelvis hjärnskador, men även olika typer av psykiska besvär, som förhindrar ett vanligt samtal:

De är ju... nedgångna och så mycket psykiska.. psykisk problematik och.. (...) och en del av dem som är psykiskt nedgångna, där kan man inte diskutera så väldigt mycket utan.. det är det väl vi som bestämmer nästans.. (Berit)

En annan svårighet kan, enligt Karin, vara då klienten har vad hon, och organisationen i övrigt, betraktar som helt ”orimliga” krav på vilken insats som kan komma ifråga. Som ett exempel på detta nämner hon ett fall, där klienten, som var inne i ett aktivt missbruk, insisterade på att få bo på ett hotell och vägrade att gå med andra förslag hon lade fram, vilket till slut resulterade i ett avslag på klientens ansökan. Monica menar vidare att ett hinder mot en planering i samförstånd kan vara, att klienten under utredningen ”undanhåller vissa saker” och därmed inte ger en helt ärlig bild av vad han vill, vilket betyder att planeringen inte ”stämmer överens” med klientens verklighet. Hur sanningsenlig klientens berättelse faktiskt är, beror enligt Monica bland annat på om hon lyckats skapa en så pass tillitsfull relation till klienten, att han är beredd att anförtro sig till henne.

Leif tycker, slutligen, att en dialog, och därmed på sikt förhoppningsvis ett samförstånd, med klienten kan försvåras, om dennes intellektuella förmåga är mycket ”svag” och Leif inte fått information om detta på förhand. Om klienten exempelvis har en, i Leifs åsikt, mycket överdriven bild av sin egen förmåga, och Leif inte kunnat läsa sig till detta innan kontakten påbörjas, riskerar han att gå in på ”helt fel nivå” och anpassar därmed inte diskussionen till klienten. Ett samförstånd kan, enligt honom, också försvåras om klienten hela tiden ligger ”steget före” tankemässigt och ständigt har egna tankar om hur hans situation skall åtgärdas. Klienten kan då vara så låst av sina idéer att de inte vill ta till sig av Leifs tankar, som han

menar kan hjälpa dem till en bra planering. Därmed försvåras, om jag förstår honom rätt, en planering i samförstånd *för båda parter*:

.. de är lite svåra för de har alltid egna idéer om hur det här skall lösas. Och det är nog jättebra att de har, men om de hade samtidigt kunna ödmjuka sig nog för att förstå att min erfarenhet kan hjälpa dem i de här idéerna, de har alltid en egen planering om hur de skall klara det, de är svåra.. det är en utmaning. (Leif)

9. Analys

I detta kapitel analyseras de resultat som redovisats i föregående kapitel. För att tydliggöra vad som framkommit i de fem intervjuerna, sammanställde jag först resultaten i en översikt, för att se vilken informant som haft vilka åsikter. Detta gjordes för att jag sedan skulle kunna dra slutsatser om huruvida informanternas varierande erfarenhet bidragit till någon skillnad i deras resonemang kring de olika frågorna. Med hjälp av denna översikt, identifierade jag därefter framträdande mönster i materialet, som här redovisas under tre olika "teman", och kopplade dessa till mina teoretiska perspektiv. Denna analys ligger sedan till grund för besvarandet av uppsatsens frågeställningar.

Jag har valt att utifrån teorin analysera informanternas tillvägagångssätt för att planera i samförstånd med sina klienter - vad jag här kallar framgångsfaktorer - och deras upplevda svårigheter/hinder mot en sådan samförståndsplanering; det vill säga vad som utgör den andra och tredje frågeställningen. Informanternas personliga upplevelser av i vilken utsträckning de upplever att det blir en planering i samförstånd, det vill säga min första frågeställning, har jag däremot valt att lägga utanför analysen. Motivet till detta är att jag anser att dessa inte låter sig analyseras utifrån något teoretiskt perspektiv, då de är just personliga upplevelser.

Besvarandet av denna frågeställning kommer istället att ske genom att jag, i en inledande diskussion nedan, sammanfattar och resonerar kring dessa upplevelser.

Habermas (1988) teori om det kommunikativa handlandet är, som konstaterats i teorikapitlet, "utopisk" i den meningen att den förutsätter en samtalsituation fri från auktoritet och en ojämn maktbalans, vilket sällan, och gällande det sociala arbetet aldrig, existerar i det verkliga livet. Av denna anledning kan den endast fungera som en *idealbild* mot vilken man kan relatera informanternas upplevelser av förekomst av en samförståndsplanering samt "framgångsfaktorer" för och hinder mot en sådan planering. Då ett fullständigt samförstånd enligt teorin är en omöjlighet i mötet mellan socialsekreterare och klient blir det intressanta i sammanhanget att avgöra om det hos informanterna åtminstone finns en strävan efter att uppnå ett samförstånd och hur denna strävan i så fall yttrar sig. Inspirerad av Kihlström (1990), är det därför som en "modell" för att bedöma om en sådan strävan finns, som teorin här kommer att användas. För att få en mer uttömmande bild av en huruvida en sådan strävan finns, har jag även ansett det vara relevant att inkludera och kort kommentera informanternas argument för och emot en samförståndsplanering. Detta sker inledningsvis i analysen av framgångsfaktorer och hinder (9.2).

9.1 Upplevelser av samförståndsplanering

Uppsatsens första frågeställning löd: I vilken utsträckning upplever socialsekreterare, som handlägger missbruksärenden, att de planerar vården/hjälpen i samförstånd med klienterna? Av materialet framgår att de intervjuade socialsekreterarna upplever att de *i de flesta fall* planerar vården/hjälpen i samförstånd med sina klienter. Denna bild är alltså samstämmig. Man upplever att planeringsarbetet är utformat så att klienten har ett ganska stort inflytande och delaktighet i sin egen planering och att arbetsplanen ligger på en nivå som klienten känner att han kan stå upp på. Flera av informanterna poängterar att uppnåendet av en samförståndsplanering kan vara en lång process, enligt Monica till och med flerårig, och att planeringen ofta föregås av diskussioner om exempelvis rimligheten i de krav som ställs för att klienten skall kunna beviljas en viss insats. En synpunkt som framförs av två av dem, Monica och Leif, är att deras egen förmåga att skapa en tillitsfull relation till sina klienter är avgörande för att det skall bli ett samförstånd i slutändan.

Vid en jämförelse mellan informanternas upplevelser, finner jag ingen större skillnad i deras svar utifrån deras olika arbetslivserfarenhet som socionom. Den som, enligt min tolkning, ger den mest entusiastiska bilden av huruvida planeringsarbetet sker i samförstånd, Leif, är visserligen en av de två socialsekreterare som arbetat längst inom yrket (cirka 25 år). Hans entusiastiska bild förklaras dock, av honom själv, till stor del av att han i nuläget enbart arbetar med lite ”äldre” klienter (över trettio) som enligt hans uppfattning tröttnat på drogerna, och därför ber om hjälp på ett annat sätt än klienter som inte ”missbrukat färdigt”. Därmed beror hans något högre entusiasm troligen mer på att han har ”lättare” klienter än de övriga, än hans längre erfarenhet av missbruksarbete. Den informant som har allra längst erfarenhet av arbete med missbruk, Berit, avviker i sina upplevelser inte på något för mig märkbart sätt från de övriga. Av materialet tycker jag mig dock kunna se, att den informant som arbetat kortast tid, Anna, möjligen har en något mer ifrågasättande inställning till själva begreppet samförstånd än de övriga. Hon ställer sig i mina ögon mer fundersam till om en samförståndsplanering, även om hon själv vill kalla det så i de flesta av sina egna ärenden, är ett resultat av ett verkligt samförstånd eller inte.

9.2 Framgångsfaktorer och hinder

Tema 1: Vikten av en samförstånds lösning

Av argumenten för och emot en samförståndsplanering, kan utläsas att det hos samtliga informanter finns en inställning att en sådan planering är eftersträvansvärd. Anledningarna till detta sägs bland annat vara att en planering i samförstånd med klienten ger ett bättre resultat och gör att klienten får en större insikt i vad han själv måste bidra med för att planeringen skall kunna genomföras. Det finns, hos samtliga informanter, endast en invändning mot att en samförståndsplanering sker, nämligen då faran för klientens eget eller någon annans liv omöjliggör en dialog i inledningsskedet. Även i dessa situationer menar dock alla att en samförstånds lösning måste vara målet på sikt. Dessa utsagor pekar alltså mot att det, vid en första anblick, finns en strävan hos informanterna att uppnå ett samförstånd med klienten i planeringsarbetet.

Tema 2: Dialogen som framgångsfaktor

Dialogen framstår, som konstaterades i föregående kapitel, som det mest framträdande tillvägagångssättet för att skapa en planering i samförstånd. Informanterna försöker genom denna att lyssna in och känna av var klienten befinner sig för att kunna möta honom där han är och anpassa, eller ”matcha”, hjälpen till honom. Viktigt anses också vara, vilket tydligt uttalas av Anna, Karin och Berit, att genom dialogen synliggöra klientens egna mål och låta dessa utgöra grunden för arbetet. För att synliggöra klientens mål försöker de, betonar särskilt Anna och Berit, undvika att komma med färdiga lösningar och istället vara öppen för möjligheten att klienten kan ha en annan bild av vad han behöver.

Enligt Habermas (1988) är just dialogen en förutsättning för att mötet mellan två parter skall kunna resultera i ett samförstånd. Genom dialogen skall parterna argumentera sig fram till en ömsesidig förståelse. Viktigt är här att argumentationen förutsätter att båda parter är villiga att ”acceptera motpartens argument därför att detta är bättre eller mer förnuftigt än ens eget”, vilket kräver en ”öppenhet och lyhördhet inför den andres åsikter, ett intresse för hållbarheten i detta och en beredskap inför att dessa kan vidga den egna kunskapen” (Kihlström 1990). Enligt Kihlströms tolkning av Habermas är också en förutsättning för uppnåendet av ett samförstånd inom det sociala arbetet att socialsekreteraren kommunicerar med klienten utan

att sätta sig över honom. Min tolkning är att informanterna visar en öppenhet och lyhördhet inför klientens åsikter, då de, enligt egen utsago, ”lyssnar in” och ”känner av” var han befinner sig och försöker anpassa hans hjälp till rätt nivå. Att de, genom dialogen, på detta sätt bemödar sig om att möta klienten där han är, istället för att försöka påtvinga honom en planering han inte är redo för, pekar enligt min tolkning också mot att informanterna åtminstone har intentionen att kommunikationen skall vara på en så jämlik nivå som möjligt, det vill säga utan att de själva på grund av sin position ”sätter sig över” klienten. Svårare är att utifrån informanternas utsagor avgöra om de i bedömningen av vad som skall anses vara en lämplig nivå på hjälpen, verkligen är villiga att acceptera klientens argument för ett eller annat alternativ, för att det är bättre eller mer förnuftigt än de egna argumenten.

En intention att kommunicera med klienten på en jämlik nivå, visar sig även i att flera av informanterna, enligt egen utsago, låter klientens egna mål vara en utgångspunkt för arbetet. Hos åtminstone två av de informanter som understryker vikten av att låta klientens mål i möjligaste mån styra, Anna och Berit, kan också en beredskap att acceptera klientens argument som bättre än sina egna, i mina ögon, utläsas. Dessa informanter understryker nämligen att de i processen att synliggöra klientens mål är noga med att undvika färdiga lösningar (Anna) och istället försöker vara öppna för att klienten kan ha en annan bild än de själva av vad han behöver (Berit). Att, som Karin och Anna, även jämka sin egen inställning till klientens droganvändande för att i planeringen kunna möta honom i ett samförstånd, anser jag också tyder på en beredskap till att acceptera klientens argument som bättre, eller åtminstone mer förnuftiga, än sina egna. Vid en situation då klienten säger sig vara villig att exempelvis avhålla sig från en drog men ha möjlighet till viss konsumtion av en annan, skulle socialsekreterarens ”egna” argument, som framgår av Karins citat i resultatkapitlet, till exempel kunna vara att en ”absolut avhållsamhet” från droger måste till, eftersom det är vad klienten, med sin slitna hälsa, skulle behöva. Ett vidhållande av ett dylikt argument skulle dock enbart, enligt både Anna och Karin, få den effekten, att ett fortsatt samarbete med klienten skulle omöjliggöras och därför accepterar de, enligt min tolkning, klientens argument som mer hållbara och konstruktiva för ett fortsatt arbete. Ytterligare en utsaga, som enligt min uppfattning tyder på en beredskap att i dialogen acceptera klientens argument framför sina egna, kommer från Monica. Hon poängterar nämligen av att hon i planeringsarbetet tillsammans med klienten måste ha en grundläggande respekt för att klienten är expert på sitt eget liv och själv vet vad som fungerar för honom.

Då det gäller motivationsarbetet, som också enligt informanterna är en viktig del i arbetet med att nå ett samförstånd kring planeringen, är det i min mening svårt att avgöra om man är villig att acceptera klientens argument som bättre än sina egna. Det som talar för en sådan villighet, är då man, som Karin enligt egen utsago gör, provar olika vägar för att nå klientens mål och då först provar alternativ som klienten helst önskar, det vill säga som bygger på hans argument. Även om Karin är skeptisk till om ”klientens väg” verkligen är den rätta, vilket många gånger verkar vara fallet, tyder det faktum att hon ändå provar denna väg för att se om den kan fungera, enligt min tolkning på att det finns en viss beredskap från hennes sida till att acceptera klientens argument och låta dessa ”vidga den egna kunskapen”. Även klientens beredskap att acceptera socialsekreterarens argument som bättre än sina egna poängteras dock av Karin för att en samförståndslösning skall möjliggöras. Klienten förväntas, på grundval av de provade alternativen, komma till en punkt där han inser vad han måste göra för att nå sina mål på det sätt han själv vill; vilket då kan betyda att han får erkänna att socialsekreterarens argument trots allt varit de bästa. Detta går emellertid också i linje med Habermas kriterier för uppnåendet av ett samförstånd; beredskapen att acceptera motpartens argument i dialogen måste enligt honom finnas hos *båda* parter. Poängen, enligt Kihlströms (1990) tolkning av

Habermas, är att det är just hållbarheten i olika argumenten som skall vara avgörande för vilket som slutligen ”vinner” argumentationen, inte exempelvis att den ena parten besitter en större makt än den andre. Om detta verkligen sker, eller om klienten i själva verket tvingas in i en viss lösning, är föremål för granskning senare i detta kapitel, under temat ”svårigheter/hinder mot en samförståndsplanering”.

För att dialogen skall kunna leda fram till ett samförstånd, krävs enligt Habermas (1988) vidare att det hos båda parter finns en vilja att samarbeta. Den bild jag får av resultaten pekar mot att det finns en sådan vilja hos informanterna. Denna vilja visar sig dels i att de, som nyss nämnts, ibland kan ”gå med” klienten en bit inledningsvis, även om de inte själv tror på den vägen i ett längre perspektiv. Den visar sig också i att man, för att bibehålla ambitionen att det är klientens mål som skall vara utgångspunkten för arbetet, försöker att undvika att styra planeringen i en viss riktning och enligt egen utsago är beredd att backa tillbaka och börja om, om man upplever att planeringen inte görs i samförstånd med klienten. En vilja till samarbete kan också urskiljas då man, som jag diskuterat ovan, jämkar sin inställning till en ”godtagbar” alkohol- eller drogkonsumtion till en nivå där man kan möta klienten, vilket Karin och Anna hävdar att de gör. Motivet till att denna jämkning sker, anses just vara att möjliggöra ett fortsatt samarbete.

Tema 3: Svårigheter/hinder mot en samförståndsplanering

De upplevda svårigheter, eller hinder, mot en planering i samförstånd med klienten som framträder i resultaten kan, som tidigare visats, delas upp i kontextuella, mötesrelaterade, internt organisatoriska och klientrelaterade. I analysen av resultaten av detta tema, håller jag mig fortsatt till denna indelning. Som framgår av resultatkapitlet, framkommer de upplevda svårigheterna/hindren mot en samförståndsplanering inte bara i den del som explicit redovisar dessa (8.6), utan även i informanternas sammanfattade upplevelser av huruvida en sådan planering sker. För att ge en uttömmande bild av de svårigheter/hinder som faktiskt upplevs, har jag därför valt att inkludera även dessa hinder i ovanstående kategorier. Denna del kommer dock inte att fokusera på samtliga svårigheter som upplevs, utan uppehåller sig vid dem som enligt min uppfattning kan knytas till de teoretiska perspektiven. Därmed finns inte heller alla typer av hinder representerade i analysen.

Ett *kontextuellt* hinder mot en samförstånds lösning, är enligt Monica och Berit, att socialtjänstens, eller enhetens, budget sätter gränser för vilken insats som kan beviljas. Om klienten exempelvis har önskemål om en specifik insats kan det hända att socialsekreteraren styr bort från detta alternativ av ekonomiska skäl och istället beviljar en insats som enligt henne effektivitetsmässigt är jämförbart med det förstnämnda, men billigare. Bedömningen av hur effektiv en viss insats är, baseras, enligt Berit, i sin tur på de utvärderingar av olika alternativ som gjorts av expertis på området. Enligt Berit kan styrningen till exempel handla om att hon försöker få klienten att acceptera ett öppenvårdsalternativ, även om denne egentligen önskar komma till ett behandlingshem. Detta pekar enligt min uppfattning mot att det finns ett effektivitetstänkande, det vill säga att man väljer det alternativ som ger mest effekt för minst pengar, som åtminstone i vissa fall tillåts gå före ambitionen till samförstånds lösning i planeringsarbetet. Om min tolkning stämmer, tyder detta i så fall på en viss förekomst av vad Habermas (1988) kallar ett ”instrumentellt präglat och effektivitetsinriktat” synsätt hos socialsekreterarna, som enligt honom kan bli följden om klientens problem, som en konsekvens av systemvärldens kolonisering av livsvärlden, börjar mätas i pengar (Kihlström 1990). Ett sådant synsätt gör då, enligt Habermas, att det kommunikativa handlandet, med ambitionen att uppnå ett samförstånd, sätts på undantag. Om

den styrning som dessa två socialsekreterare vittnar om, går så långt att klienten inte får något alls att säga till om i diskussionen kring olika alternativ, skulle resultatet bli att klienten, i mötet med socialsekreterarna, "omyndigförklaras" och reduceras till ett administrativt objekt (Kihlström 1990). Det är dock svårt att, utifrån de två uttalandena, avgöra huruvida detta verkligen är fallet, och i hur stor utsträckning det i så fall sker.

Förutom som ett resultat av budgetbegränsningar, tas socialsekreterarens styrning i planeringsarbetet upp på andra håll. Ett *mötesrelaterat* hinder mot en samförståndslösning kan exempelvis, enligt Berit, vara att hon styr in klienterna på den behandling eller annan vård/hjälp, som enligt expertis visat sig mest effektiv för den typ av problem som klienten uppvisar. En sådan styrning kan i min mening antyda att hon delvis "sätter sig över" klienten i kommunikationen, vilket enligt Kihlström (1990) hindrar att dialogen resulterar i samförstånd. Berit menar också själv att hennes styrning kan göra att hon "manipulerar" klienten till att acceptera hennes lösning, eftersom han inte har samma överblick som henne över vilka alternativ som finns. Att, som i detta fall, på grundval av expertutförda utvärderingar, argumentera för att en viss typ av vård/hjälp är mer effektiv än någon annan för den enskilde klienten, antyder i mina ögon också en låsning till en speciell föreställning om hur klientens problem kan lösas. En sådan låsning kan då innebära att man inte är tillräckligt öppen för klientens egna åsikter eller förslag till lösningar, vilket också enligt Habermas teori, som tidigare uppmärksammats, är ett hinder för en samförståndslösning (Kihlström 1990). Om detta är fallet, kan det också anses styrka Järvinens (2002) resonemang om existensen av en "doxa" inom socialtjänstens missbruksarbete; att arbetet utgår från vissa givna antaganden om exempelvis lämpliga insatser, som klienten i längden måste anpassa sig till för att få någon hjälp. Av Berits uttalande kan jag dock inte med säkerhet dra en sådan slutsats. Även Monica tror att en svårighet med samförståndsplanering kan vara att hon ibland, omedvetet, styr planeringen i en speciell riktning på grund av att hon överskattat klientens förmåga till en viss förändring. Detta pekar också, i min mening, mot att hon, åtminstone delvis, "satt sig över" klienten i dialogen med denne och inte varit tillräckligt lyhörd eller öppen för klientens åsikter.

Socialsekreterarens styrning är också, i mina ögon, ett uttryck för den ojämna maktbalans mellan henne och klienten, som enligt Järvinen (2002) alltid är närvarande i det sociala arbetet och som enligt Habermas (1988) utgör ett viktigt hinder mot ett kommunikativt handlande. Kihlström (1990) menar att denna maktobalans exempelvis kan innebära att socialsekreteraren, på grund av sin högre position, kräver ett tolkningsföretråde framför klienten. Detta blir i mina ögon särskilt tydligt på två håll gällande "mina" informanter; dels i ett mötesrelaterat, dels i ett klientrelaterat hinder mot en samförståndsplanering. Ett mötesrelaterat hinder kan enligt Monica vara en oenighet mellan henne och klienten gällande vilka tidsramar som skall finnas för det fortsatta arbetet, vilket ibland kan resultera i att hon, på grundval av sin bedömning av vad som är lämpligast, "håller tillbaka" klienten så att förändringsprocessen går långsammare än vad denne egentligen vill. Enligt min tolkning begär Monica på detta sätt att det är hennes bedömning av situationen som skall gälla framför klientens. Ett klientrelaterat hinder som Leif upplever, är om klienten ständigt har "egna idéer" om hur hans problem skall lösas och inte vill ta till sig Leifs förslag, som grundar sig i hans yrkeserfarenhetsbaserade kunskap om lämpliga åtgärder. Detta antyder också, så som jag ser det, att Leif kräver ett tolkningsföretråde framför klienten: han yrkar på att hans tolkning av situationen, utifrån sin mångåriga erfarenhet av liknande fall, skall - eller åtminstone bör - väga tyngre än klientens egen. Leifs uttalande pekar också, enligt min uppfattning, mot att han på förhand har vissa klara föreställningar om hur en alkohol- eller narkotikamissbrukares problem bör lösas, och att han vill att klienten skall acceptera dessa för att en planering som

även han som socialsekreterare kan ställa sig bakom skall kunna åstadkommas. Om detta är fallet, styrker, i mina ögon, även Leifs uttalande Järvinens påstående om existensen av en ”doxa” inom socialtjänsten.

Andra upplevda svårigheter/hinder mot en samförståndsplanering som tas upp, är, för det första, de *kontextuella* hindren i form av krav som ställs på klienten från såväl boenden och behandlingshem som olika delar av socialtjänsten, för att en planering skall ske i enlighet med hans önskan. Fyra av de fem informanterna; Karin, Anna, Monica och Berit, nämner dessa krav som en större eller mindre svårighet. Kraven gör att det, inbyggt i planeringen, finns vad Karin och Berit kallar ett ”indirekt tvång” eller en ”frivillighet under tvång”; om inte klienten accepterar de krav som ställs, kan inte den insats han önskar beviljas. Detta kan, menar de, leda till att klienten kanske accepterar en del krav trots att han egentligen inte ”är där”, och på detta sätt sker då planeringen inte helt i samförstånd med klienten. Alla fyra anser att det indirekta tvånget därför *kan* vara en orsak till att klientens planering inte sällan faller när den skall omsättas i verkligheten, även om de själva haft uppfattningen under arbetets gång att planeringen skett i samförstånd. Detta kan, som jag ser det, relateras till Habermas (1988) ståndpunkt att ett samförstånd inte kan tvingas på en part. När en av parterna i dialogen inser att det uppnådda ”samförståndet” i själva verket är ett resultat av den andre partens påverkan på honom, förlorar det överenskomna, enligt Habermas (ibid.), sin förpliktigande verkan. Om det för klienten är uppenbart att en del punkter i planeringen påtvingas honom, och inte finns där för att han själv egentligen velat medverka till dem, kan det då förklara varför en planering som socialsekreteraren tror har skett ”i samförstånd” inte håller.

Ytterligare en *mötesrelaterad* svårighet med att uppnå en samförståndsplanering kan, enligt Monica, vara att hon ibland har svårt att möta klienten i samförstånd kring planeringen om denne vill fortsätta att använda droger. Denna svårighet uppstår eftersom hon, som organisationens representant, har inställningen att all drogkonsumtion är olaglig. I mina ögon pekar detta på en viss brist på beredskap till att acceptera klientens argument som bättre eller mer förnuftiga än sina egna, vilket enligt Kihlström (1990) är en förutsättning för att dialogen skall kunna resultera i ett samförstånd. Om man skall tro Anna och Karin, kan det, vilket tidigare framgått, vara en nödvändighet att i en situation då klienten vill kunna fortsätta sin drogkonsumtion på något plan, om än i mindre skala, jämka sin egen inställning för att möjliggöra ett fortsatt samarbete. Monica anser även, slutligen, att en *klientrelaterad* svårighet kan vara att klienten undanhåller en del av sanningen i mötet, och därmed inte är helt ärlig med var han befinner sig och vad han vill. Detta kan tolkas som att klienten då bryter mot en av förutsättningarna för ett kommunikativt handlande, nämligen att man är ärlig, eller ”äkta”, då man inför den andre parten beskriver sina personliga upplevelser (Kihlström 1990).

Sammanfattningsvis kan sägas att det att döma av informanternas utsagor, som enligt min uppfattning inte skiljer sig efter deras erfarenhet, tycks finnas en strävan hos dem efter att uppnå ett samförstånd i planeringsarbetet. Det finns åtskilligt i deras beskrivelser som tyder på en öppenhet och lyhördhet för klienternas åsikter och, åtminstone i en del fall, verkar det finnas en beredskap hos socialsekreterarna att acceptera klienternas argument som bättre än sina egna. Resultaten pekar också mot att det finns en vilja att samarbeta med klienten och en intention att kommunicera med denne på en jämlik nivå. Därmed kan informanternas framgångsfaktorer för en samförståndsplanering sägas stämma överens med Habermas idealbild av hur ett samförstånd kan uppstå. Av analysen framgår dock också, att det finns en del hinder mot att ett verkligt samförstånd skall kunna åstadkommas kring klienternas planering. De flesta av informanterna anger kontextuella hinder, såsom budgetbegränsningar

eller krav från olika håll, som de mest betydelsefulla svårigheterna med att uppnå ett komplett samförstånd. Det är dock också uppenbart att samförståndet med klienten i en del fall försvåras av informanternas eget beteende; genom att en del av dem ibland styr arbetet i en viss riktning, och därmed delvis "sätter sig över" klienterna, och/eller begär tolkningsföreträde i den enskilda situationen. Samtliga av dessa hinder överensstämmer också med vad som enligt Habermas (1988) kan ligga i vägen för uppnåendet av ett samförstånd.

I och med detta, anser jag uppsatsens syfte vara tillgodosett och dess frågeställningar besvarade.

10. Diskussion och vidare forskning

Detta avslutande kapitel är uppdelat i två delar. I den första delen kommer jag att diskutera uppsatsens resultat och vikten av en samförståndsplanering utifrån mina egna reflektioner. I den andra resonerar jag kring vad som enligt min uppfattning skulle kunna vara intressanta ämnen för kommande studier.

10.1 Diskussion

Att socialtjänstens planering av vård eller hjälp till klienter med missbruksproblem skall göras *i samförstånd* med denne måste av flera anledningar ses som en mycket viktig princip. För det första måste det, i ett socialt arbete som skall ske på ”demokratins och solidaritetens grund” (1 kap 1 § SoL), anses som självklart att klienten bjuds in till att på allvar vara delaktig i planeringen av sin egen förändringsprocess. Om inte detta sker, blir det sociala arbetet i mina ögon endast en form av maktutövning, där socialsekreteraren ”härskar” och klienten reduceras till ett omyndigförklarat objekt utan något att säga till om. Ett sådant arbete strider, för det första, mot målet att socialtjänstens verksamhet skall bygga på ”respekt för människornas självbestämmande och integritet”, som uttrycks i socialtjänstlagens portalparagraf (1 kap 1 § SoL), och för det andra mot de etiska principer som säger att mötet mellan socialarbetare och klient skall grundas i en jämbördig och demokratisk kommunikation. Om det sociala arbetet antar formen av en maktutövning, kan det som socialarbetarna ägnar sig åt heller knappast klassas som någon ”hjälp” i ordets egentliga betydelse; som visats i kapitlet om tidigare forskning, är klientens delaktighet och självbestämmande i arbetet avgörande för att han eller hon skall anse sig fått någon hjälp genom kontakten med myndigheten. Enligt min mening är en sådan maktutövning acceptabel enbart i de fall då klientens (eller någon annans) liv utsätts för fara på grund av hans missbruk, och han själv inte vill medverka till behandling.

Att planeringen sker i samförstånd mellan parterna är också viktigt av andra skäl. Som framkommit i både lagens förarbeten, rättspraxis och av litteratur om etik på det sociala området, förmodas klientens motivation till att genomföra en förändringsprocess bli större om han själv, i största möjliga mån, tillåts bestämma över vilken hjälp han skall få. Självdelar jag denna uppfattning. I mina ögon är det uppenbart att man är mer motiverad till att genomföra en förändring man själv fått vara med och besluta om och där ens egen bild av situationen och vad som är mest angeläget att arbeta med, tas på allvar av dem som är satta att hjälpa en. Om socialsekreteraren tar klientens åsikter på allvar i planeringsarbetet, bekräftar hon också klienten som en människa med värdefulla åsikter, som är kapabel att fatta egna beslut om sin situation. Detta måste, enligt min uppfattning, vara en utgångspunkt i ett arbete som, enligt socialtjänstlagens portalparagraf (1 kap 1 § SoL), skall inriktas på att ”frigöra och utveckla” den enskildes ”egna resurser”. Ytterligare en anledning till varför en samförståndsplanering är viktig att åstadkomma är, om man får tro Carlsson (2003), att klientens känsla av egenvärde ökar om han verkligen tillåts vara med och bestämma över det arbete han själv skall genomföra. Att förbättra en sådan känsla hos klienten måste naturligtvis också vara ett viktigt mål i ett arbete som syftar till ett frigörande av hans egna resurser, i synnerhet då klientens självkänsla är särskilt låg. Hos personer som till följd av ett långvarigt missbruk gång på gång tvingats se sig misslyckas med att frigöra sig från ett alkohol- eller narkotikaberoende, kan det befaras att så inte sällan är fallet. Slutligen, men inte desto mindre viktigt, är den lagstadgade formuleringen om en planering i samförstånd med klienten ett medel för klienten att hävda sin rätt gentemot myndigheten. Som framgår av de rättsfall som redovisats, kan en avsaknad av

samförstånd med klienten i planeringsarbetet anföras som skäl för att bevilja en insats som i det första skedet nekats honom.

Mot bakgrund av ovanstående viktiga skäl för en samförståndsplanering, har det varit intressant att ta del av socialsekreterarnas egna upplevelser kring i vilken utsträckning en sådan planering verkligen sker i praktiken. Socialsekreterarna i denna studie säger sig i de allra flesta fall uppleva att en samförståndsplanering sker, även om det ibland kan ta lång tid innan samförståndet nås. De anser att planeringsarbetet i hög grad är klientcentrerat och att den plan som arbetet resulterar i ligger på en nivå som båda kommit överens om. Av deras beskrivningar framgår dock också en medvetenhet om att det samförstånd som uppnås inte är helt "komplett" av olika orsaker. Som jag visat, ligger detta i linje med den teori som legat till grund för analysen av denna uppsats resultat, Habermas (1988) teori om det kommunikativa handlandet. Enligt denna teori är ett komplett samförstånd omöjligt att uppnå i det sociala arbetet, på grund av den ojämna maktbalans mellan socialarbetare och klient som ständigt är närvarande. Min tolkning av teorin har därför varit att det, för att en samförståndsplanering i största möjliga mån ändå skall kunna uppnås, krävs att socialarbetaren i det praktiska arbetet hela tiden *strävar* efter att planera vården/hjälpen i samförstånd med klienten och gör sitt bästa för att väga upp den maktobalans som ofrånkomligen finns.

Denna uppsats resultat har visat att det hos de intervjuade socialsekreterarna finns en tydlig strävan efter samförståndsplanering och att man i mötet med klienten, på olika sätt, anstränger sig för att en sådan planering skall komma till stånd. Strävan efter samförstånd har visat sig i dels i informanternas så gott som enhälliga argument för varför en sådan planering är viktig, där bland annat klientens ökade motivation ses som ett viktigt skäl, dels i deras "framgångsfaktorer" för att åstadkomma en samförståndsplanering, i vilka dialogen med klienten intar en starkt framträdande plats. Detta resultat är glädjande. Det visar på att socialsekreterarna ser det som viktigt att det sociala arbetet de utför utgår från en demokratisk anda, där klienten skall ses som en jämbördig person i arbetet och där det är hans egendefinierade behov som framför allt skall ligga till grund för planeringen av hans vård eller hjälp. Med tanke på den utsatta position klienten befinner sig i, under sin kontakt med myndigheten, är detta en viktig inställning hos myndighetens representanter.

Resultaten tydliggör dock även att det enligt informanterna, liksom enligt teorin, finns en del hinder mot en samförståndslösning. De hinder informanterna själva säger sig uppleva ligger till stor del utanför dem själva; det handlar till exempel om kontextuella hinder såsom budgetbegränsningar, en trög byråkrati och krav som från både den egna myndigheten och andra håll ställs på klienten för att hans önskan om en viss typ av hjälp eller vård skall kunna beviljas. Dessa är i min mening viktiga att ta upp. Allt som kan upplevas ligga i vägen för en samförståndslösning måste belysas för att man skall ha en chans att diskutera, och förhoppningsvis förbättra, de förutsättningar som finns för att ett klientarbete i enlighet med lagen skall kunna efterlevas. Kontextuella hinder mot en samförståndslösning (eller, rättare sagt, en så nära version av den man kan komma) är dock svåra för de enskilda socialsekreterarna att göra något åt. Trots att de kan lyftas fram i diskussioner med kollegor och överordnade, och därmed utgöra ett underlag för ett resonemang kring möjligheterna att bedriva ett socialt arbete på det sätt man vill, kommer denna typ av hinder troligen ändå att kvarstå i någon mening. Av denna anledning blir det, enligt min mening, kanske viktigare att reflektera över sådana hinder mot största möjliga samförstånd som faktiskt ligger i deras egen direkta makt att förändra. Resultaten, och analysen av dessa, pekar på att också denna typ av hinder finns.

De hinder jag då talar om, är sådana som uppkommer som en följd av socialsekreterarnas eget beteende. Som jag uppfattat deras utsagor, förekommer det, trots deras tydliga strävan efter samförstånd, att en del av dem i vissa situationer ändå "sätter sig över" klienten i kommunikationen med denne, att de i viss mån styr samtalen och att de, i egenskap av experter på området, kräver tolkningsföreträdare gentemot klienten om deras åsikter går isär. Att så ofta är fallet i verklighetens sociala arbete, bekräftas också av den bild som målas upp av den tidigare forskning om mötet mellan socialsekreterare och klient jag tagit del av. Detta är i min mening högst olyckligt. Enligt mitt sätt att se, innebär det nämligen att socialsekreteraren bara ytterligare markerar sitt maktövertag i relationen, vilket då leder till att ett arbete i samförstånd med klienten ytterligare försvåras. Det innebär också att socialsekreterarna, i mina ögon, genom sitt beteende i dessa fall går tvärtemot det arbete de själva anser sig vilja åstadkomma. (Som tidigare forskning visat, ligger det på socialsekreterarna att "bjuda in" klienten till ett verkligt deltagande, vad jag tidigare kallat en "demokratisk arbetsprocess" för att närmast möjliga samförstånd mellan de båda parterna skall kunna möjliggöras.) Vad som orsakar detta, i min mening stundtals "irrationella" beteende hos åtminstone vissa av socialsekreterarna, kan jag bara spekulera i. En orsak till att man i viss mån styr samtalen och kräver tolkningsföreträdare om meningarna går isär, kan kanske vara att en stor arbetsbörda gör att man får mindre tid till varje klient. Under min praktik fick jag erfara att en del klienter, som var mycket illa därnär och kanske hotades av tvångsvård, tog mycket tid i anspråk, och har man flera sådana klienter på sin tjänst samtidigt är det inte svårt att tänka sig att tiden till övriga klienter blir lidande. I ett sådant läge kan det möjligen ses som mer "tidseffektivt", åtminstone i ett kortare perspektiv, att som socialsekreterare styra in klienten på "rätt spår" från början; diskussioner fram och tillbaka tar ju, som bekant, en del tid. Det kan också vara så, som jag upplevde ibland var fallet på min praktikplats, att socialsekreterarna av cheferna "pressas" till att skynda på handläggningen av sina ärenden för att hinna med att ta sig an andra hjälpsökande.

Sammanfattningsvis har uppsatsen, glädjande nog, uppmärksammat en strävan hos socialsekreterarna efter att, som lagen föreskriver, planera vården/hjälpen i samförstånd med klienterna. Den har dock också uppmärksammat en del hinder mot att ett sådant samförstånd i största möjliga mån skall kunna åstadkommas på socialkontoren, varav vilka åtminstone en del ligger i socialsekreterarnas eget beteende i mötet med klienterna. För att man inom socialtjänsten ytterligare skall kunna förbättra möjligheterna till ett planeringsarbete, som i så stor utsträckning som möjligt sker i samförstånd med de klienter man har för avsikt att hjälpa, vill jag därför föreslå två åtgärder. För det första att socialsekreterare, i ännu större utsträckning än vad man visat prov på i denna studie, reflekterar över sin egen roll i planeringsarbetet och hur kommunikationen med klienten går tillväga. För det andra, att man i personalgrupperna sätter sig och gemensamt diskuterar, och reflekterar över, vikten av att planeringen sker i samförstånd med klienterna, om inte detta redan görs. På så sätt kan man troligen, enligt min åsikt, i framtiden komma till rätta med relativt lättavhjälpta missförhållanden i arbetet och göra kontakten med myndigheten än mer "värdig" för klienten.

Uppsatsens begränsade omfattning gör att det naturligtvis inte går att dra några generella slutsatser av dess resultat. För att få en bättre bild av i vilken utsträckning det verkligen blir en planering i samförstånd i socialtjänstens arbete med missbrukare skulle detta ämne behöva studeras ytterligare, från olika synvinklar. Först då kan man på allvar uttala sig om i vilken mån lagens formulering om samförstånd verkligen efterlevs och vad som kan behöva förbättras i arbetet för att detta skall kunna åstadkommas i större omfattning. Detta leder över till uppsatsens avslutande del, Vidare forskning.

10.2 Vidare forskning

På grund av tidsbegränsningar har denna studie inte kunnat täcka in allt som inom ämnet hade varit intressant att undersöka. I en större studie hade det, för det första, varit spännande att undersöka om de resultat som jag fått fram genom mina fem intervjuer skulle stå sig om fler socialsekreterare intervjuades. Skulle samma upplevelser av i vilken utsträckning samförståndsplaneringar faktiskt sker framträda och skulle liknande framgångsfaktorer och hinder mot en planering i samförstånd kunna urskiljas? För att få en riktigt verklighetstrogen bild av i hur stor utsträckning socialsekreterare som arbetar med missbruk upplever att de planerar vården/hjälpen i samförstånd med klienterna, hur de gör för att åstadkomma en sådan planering och vilka hinder de eventuellt upplever mot denna, skulle studien behöva omfatta socialsekreterare i Göteborgs samtliga stadsdelar, eller, ännu hellre om möjligheten fanns, i hela landet. Denna uppsats skulle då kunna fungera som en utgångspunkt, och en jämförelse, till sådana studier.

En framtida studie skulle också kunna ägna sig åt att jämföra socialsekreterarnas upplevelser av ovanstående frågor med *klienternas* bild av desamma, för att se om de stämmer överens. Klienterna skulle då, på motsvarande sätt, få ge sin bild av i vilken utsträckning planeringarna varit ett resultat av ett samförstånd med dem, vad som enligt dem krävs av socialsekreteraren för att det skall bli vad som åtminstone närmast kan benämnas som ett samförstånd i mötet och vilka hinder som enligt dem finns för att en sådan planering skall uppstå. Som jag skrev inledningsvis, är det endast genom att ta del av båda parter bilder av fenomenet som man kan få en uttömmande bild av huruvida lagens formulering faktiskt efterlevs. Först när även klientens synpunkter tillgängliggjorts kan man på allvar föra diskussioner på socialkontoren om hur arbetet eventuellt kan behöva förbättras för att så skall bli fallet. Klienternas bilder av en samförståndsplanering är ju också viktigt att ta reda på, då det är för deras skull som lagens formulering existerar.

Slutligen väcktes under arbetets gång en idé om att ett intressant upplägg för en ny studie, eller som en del av en, skulle kunna vara att ta reda på hur pass ”levande” den lagformulering som denna uppsats utgår från, att planeringen av klientens vård eller hjälp skall ske i samförstånd med honom eller henne, egentligen är på socialkontorens vuxenenheter. Det vill säga, i hur stor utsträckning används ordet samförstånd och vikten av detta i socialsekreterarnas diskussioner sinsemellan, både i mer formella konstellationer, som exempelvis arbetsplatsträffar och mer informella, som i personalrummet? Och hur ofta används formuleringen om samförstånd som en referens i de utredningar och annan dokumentation som görs i arbetet? Detta skulle vara intressant att undersöka med tanke på vad som tidigare diskuterats om samförståndets betydelse för bland annat klientens möjligheter att hävda sin rätt gentemot socialnämnden.

Litteraturlista

Andersen, I (1998): *Den uppenbara verkligheten – val av samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur

Bernler, G & Johnsson, L (1995): *Den sociala journalen II: Tre bilder av socialtjänstens klient*. Doktorsavhandling i socialt arbete. Ingår i Skriftserien 1995: 7. Göteborgs Universitet: Institutionen för Socialt Arbete

Billinger, K i Larsson, S; Lilja, J & Mannheimer, K (red)(2005): *Forskningsmetoder i socialt arbete*. Lund, Studentlitteratur

Billquist, L (1999): *Rummet, mötet och ritualerna. En studie av socialbyrån, klientarbetet och klientskapet*. Doktorsavhandling i socialt arbete. Ingår i skriftserien 1999: 4. Göteborgs Universitet: Institutionen för Socialt Arbete

Blennerger, E i Meuwisse, A; Sunesson, S; Swärd, H (red)(2000): *Socialt arbete. En grundbok*. Första upplagan. Falköping: Natur och Kultur

Carlsson, B (2003): *Så blir det hjälp – om hjälpprocesser i socialt arbete*. Doktorsavhandling i socialt arbete. Ingår i skriftserien 2003: 6. Göteborgs Universitet: Institutionen för Socialt Arbete

Fondén, C; Skrinjar, M; Leiknes, M & Olsson, B (2003): *På vems villkor? Möte mellan socialsekreterare och narkotikamissbrukare*. SoRAD (Centrum för socialvetenskaplig alkohol- och drogforskning) Rapportserie nr 12, 2003

Habermas, J (1988): *Kommunikativt handlande. Texter om språk, rationalitet och samhälle*. Göteborg: Daidalos

Henriksen, J-O & Vetlesen, A.J (2001): *Etik i arbete med människor*. Andra upplagan. Lund: Studentlitteratur

Kihlström, A (1990): *Den enskilde individen och vårdapparaten – en analys av ”mötet” utifrån teorin om det kommunikativa handlandet*. Doktorsavhandling i socialt arbete. Institutionen för socialt arbete, Göteborgs Universitet.

Kvale, S (1997): *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund, Studentlitteratur

Kåhl, I (1995): *Socialarbetarkåren – den lindansande professionen*. Första upplagan. Lund: Bokbox förlag

Landelius, A-C (1996): *Självbestämmande, valfrihet och samtycke inom socialtjänsten*. Akademisk avhandling i offentlig rätt. Stockholm, Nerenius och Santéus förlag.

Larsson, S i Larsson, S; Lilja, J & Mannheimer, K (red)(2005): *Forskningsmetoder i socialt arbete*. Lund, Studentlitteratur

Nationalencyklopedin (nätupplaga, 070502): www.ne.se

Norström, C & Thunved, A (2004): *Nya sociallagarna*. Sjuttonde upplagan. Stockholm: Norstedts juridik

Reamer, F.G (1986): *Etiska problem i socialt arbete*. Första upplagan. Stockholm, Liber

Silfverberg, G (2001) i ”*Utan fast punkt – om förvaltning, kunskap, språk och etik i socialt arbete*”. Stockholm: Socialstyrelsen

Socialstyrelsens hemsida: www.socialstyrelsen.se

Svenning, C (2003): *Metodboken*. Femte upplagan. Eslöv, Lorentz förlag

Svenska Akademiens Ordbok (nätupplaga, 070315): <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>

Sveriges Rikes Lag (2004). Stockholm: Norstedts juridik

Lagparagrafer och Förarbeten

1 kap 1 § SoL

5 kap 9 § SoL

Sociala utskottets betänkande inför ny socialtjänstlag: SoU 1979/80:44

Regeringens proposition om ny socialtjänstlag: 1979/80:1

Rättsfall

RÅ 1991, ref 97,

RÅ 2004, not 107

RÅ 2005, ref 51

Dom i Länsrätten 051027, mål nr 2289-05

Artiklar:

Sandberg, A (2005): ”*Nekas behandling i Göteborg*”. Hallands Nyheter, 051206.

Järvinen, M (2002): ”*Mötet mellan klient och system – om forskning i socialt arbete*”. Forsa Information, nr 7, 2002.

Råd, riktlinjer och etiska principer

Vetenskapsrådet (1990): *Forskningsetiska principer*

Socialstyrelsens författningssamling, SOSFS (2006:5): *Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd vid handläggning av ärenden och genomförande av insatser enligt SoL, LVU, LVM och LSS*. 5 kap 2 §, 6 kap 1, 2 §.

Socialstyrelsen (2007): ”*Nationella riktlinjer för missbruks- och beroendevård*”.

Muntliga källor

Liljekvist, Kenneth: Universitetslektor. 070308

Kihlström, Anita: Universitetslektor. 070502

Malmström, Ulf. Socialstyrelsen, Stockholm. 070319.

Ekendahl, Mats. Institutionen för socialt arbete, Stockholms Universitet. 070319.

BILAGA 1

Intervjuguide

Bakgrund/arbetsuppgifter

Ålder (20-30, 30-40, 40-50, 50+)? Man/Kvinna?

Hur länge har du arbetat som socionom?

Hur länge har du arbetat med dina nuvarande arbetsuppgifter?

Har du som socionom tidigare arbetat inom något annat verksamhetsområde än socialtjänsten? I så fall, vilket?

Hur många ärenden har du på din tjänst för närvarande (ungefärligt antal)?

Hur många av dessa inbegriper någon form av missbruk?

Begreppet samförstånd: möjligheter och hinder

I 5 kap 9 § Socialtjänstlagen, som handlar om socialtjänstens arbete med missbrukare, står följande:

”Socialnämnden skall aktivt sörja för att den enskilde missbrukaren får den hjälp och vård som han eller hon behöver för att komma ifrån missbruket. Nämnden skall *i samförstånd med den enskilde* planera hjälpen och vården och noga bevaka att planen fullföljs” (min kursivering).

Hur tolkar du begreppet ”samförstånd”?

Vad menar du talar *för* att man som socialsekreterare skall planera vården och hjälpen i samförstånd med sina klienter?

Finns det något som, enligt dig, talar *emot* att planera arbetet i samförstånd med klienten? I så fall, vad?

Utifrån din erfarenhet, hur tycker du att det i praktiken fungerar att planera vården/hjälpen i samförstånd med klienten?

Hur går du själv tillväga för att göra detta i det praktiska arbetet? Kan du ge exempel på hur du gör?

Finns det, enligt din uppfattning, något som hindrar att man som socialsekreterare planerar vården/hjälpen i samförstånd med klienten även om man har den avsikten?

Kan du ge exempel på vad det i så fall kan vara?

Hur ofta upplever du att det, i dina egna ärenden, faktiskt har blivit en planering i samförstånd med klienten?

BILAGA 2

Hej!

Jag heter Susanne Andersson och studerar sista terminen på Socionomprogrammet på Göteborgs Universitet. Under våren kommer jag att skriva min C-uppsats, och det är med anledning av denna som jag nu kontaktar Dig.

Syftet med uppsatsen är att studera om socialsekreterare som handlägger missbruksärenden på socialkontor, upplever att de planerar vården och hjälpen i samförstånd med klienterna, så som socialtjänstlagen föreskriver. Om så är fallet, vill jag också ta reda på hur man gör för att åstadkomma detta. Jag vill slutligen även titta närmare på om man upplever att det finns några hinder eller svårigheter med att utforma arbetet på detta sätt och vad dessa i så fall kan bestå av.

För att studera detta, vill jag intervjua sex socialsekreterare från olika socialkontor i Göteborg. De skall ha arbetat minst fem år med att handlägga missbruksärenden. Denna avgränsning gör jag för att jag tror att man behöver ha några års yrkeserfarenhet för att kunna besvara denna typ av frågor. Jag vill också gärna att socialsekreterarna skall ha arbetat olika lång tid för att se om antalet år i yrket påverkar ens uppfattning i frågan. Intervjuerna kommer att ta drygt en timme och spelas in på band, för att sedan kunna analyseras. Socialsekreterarnas namn och namnet på arbetsplatsen kommer inte att finnas med i den färdiga uppsatsen.

Jag vore mycket tacksam om du kan lämna en förfrågan till de socialsekreterare som arbetar med missbruk på din enhet (utifrån ovanstående kriterier) om att delta i min studie. Då jag har mycket begränsat med tid ber jag dig att detta sker snarast så att vi har tid på oss att boka in intervjuer. Du kan nå mig på telefonnummer 0737-262063 eller min e-mail: susseluss@yahoo.se.

Jag kommer också att inom kort kontakta dig via telefon.

Hjärtligt tack på förhand!

Med vänlig hälsning
Susanne Andersson